

Seyyid Kutub'un Tefsire Sosyolojik Yaklaşımı: Bakara Suresi Örneği

 SAFİYE ŐENTÜRK^a

Öz: Toplumun örgütlenmesinde etkin rol oynayan kurumların din ile etkileşimi din sosyolojisinin inceleme alanına girmektedir. İslam dininden beslenerek meydana gelen Müslüman toplum, grup ya da cemaatler tarihi süreç içerisinde oluşturdukları miras, din sosyolojisi alanına geniş bir birikim kazandırmıştır. Bu toplumlarda yetişmiş bir ilim adamı olarak Seyyid Kutub'un eserlerinde de toplumsal olayların incelenmesi tabiidir. Kutub'un ortaya koymuş olduğu fikirler, sosyal bütünleşme, değişme, modernleşme, siyaset ve aile konuları açısından incelenmiştir. Bu çalışmada Seyyid Kutub'un içinde bulunduğu şartlara rağmen ortaya koymuş olduğu birikim, çağının düşünce ve dava adamı olmayı başarabilmesi doğduğu ortam ve düşünce hayatını şekillendirdiği çevrenin Kutub'a tecrübeler kazandırması ve çektiği sıkıntılara rağmen davasından vazgeçmeden ilerlemesi işlenmiştir. Kendi değerlerinden uzaklaştırılmaya çalışılan İslam dünyasına, kendi değerleriyle kıymetli olabileceğini telkin ederek farkındalık oluşturma çabaları, Kutub'u ezilen bir toplum için umut kaynağı yapmıştır. Siyasal hayatının fikir ve toplum anlayışı düşünöldüğünde özelde Mısır'ın genelde İslam dünyasının umudu olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Seyyid Kutup, sosyoloji, Bakara Suresi, din, toplum.

^a Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, SBE, Temel İslam Bilimleri Programı
sfysntrk@gmail.com

Sayyid Qutb's Sociological Approach to Interpretation: The Case of Surat al-Baqara

Abstract: The interaction of institutions that play an active role in the organization of society with religion is within the scope of the sociology of religion. The heritage of the Muslim community, group or congregation that came into existence by feeding on the religion of Islam has brought a broad accumulation to the field of the sociology of religion. As a scientist who grew up in these societies, it is natural to examine social events in the works of Sayyid Qutb. The ideas put forward by Qutb were examined in terms of social integration, change, modernization, politics and family issues. In this study, the knowledge that Sayyid Qutb has put forward despite the circumstances, his ability to be a thinker and litigator of his age, the environment in which he was born and the environment in which he shaped his thought life, gave Qutb experiences and progressed without giving up on his cause despite the troubles he suffered. Efforts to raise awareness by suggesting that the Islamic world, which is trying to be distanced from its own values, can be valuable with its own values, have made Qutb a source of hope for an oppressed society. Considering the idea and social understanding of his political life, Egypt in particular became the hope of the Islamic world in general.

Keywords: Tafsir, Qur'an, Sayyid Qutb, sociology, Surat al-Baqara, religion, society.

1. Seyyid Kutub'un Tefsire Sosyolojik Yaklaşımı

Tefsir-sosyoloji ilişkisi konusunda öncelikle belirtmek gerekir ki, tefsir etkinlikleri, hepsi için geçerli olmasa da şu veya bu ölçüde toplumsal ihtiyaçlarla ilişkili olarak ortaya çıkmaktadır. İkinci olarak bunlar, toplum zemininde gerçekleştirilmektedir. Üçüncü olarak da en azından ictimai tefsir ekolünde toplum sorunlarına çözüm getirme amacı güdülmektedir. Sosyoloji ise, bilindiği gibi, toplumsal kurumları, organizasyonlar, toplumsal yapı, kültür ve değişme gibi konuları bilimsel yöntemlerle inceleyen bir bilim dalıdır.¹

Tefsir ekollerinin son halkalarından birisini *ictimâî tefsir*, *ictimai-edebî tefsir* ya da *sosyolojik tefsir* gibi ifadelerle nitelendirilen yaklaşımın oluşturduğu bilinmektedir. Akımın isimlendirilmesinde karşımıza çıkan problemlerden biri, tanımla ilgilidir. Bu bağlamda "ictimai/sosyolojik tefsir" terimleştirmesi; İsim-içerik uygunluğu problemi, ekolün *ictimâî tefsir* olarak değil, daha ziyade *ictimai-edebî tefsir* ya da *sosyolojik tefsir* şeklinde isimlendirilmesi durumunda ortaya çıkmaktadır.²

Seyyid Kutub, "Kur'an'ın gölgesinde hayat bir nimettir. Bu nimeti ancak tadanlar bilir. Ömrü yücelten, arıtan ve kutsallaştıran bir nimet" diye başladığı önsözünde, kendisine bir süre Kur'an'ın gölgesinde yaşamayı lutfeden Allah'a hamdettikten sonra bu yaşantının niteliğini anlatmaya çalışır. Kur'an-ı Kerim'in yaşanmak için indiğini, fert ve toplum tarafından yaşanmadığı takdirde beklenen etkilerinin görülemeyeceğini, nitekim uzun süreden beri Müslümanların Kur'an'ı hayatlarından uzaklaştırdıkları için İslam dünyasında çeşitli sıkıntıların ortaya çıktığını yeniden Kur'an'a dönülmesi ve onun kılavuzluğunda hayatın İslamlaştırılması halinde bütün bu sıkıntıların ortadan kalkacağını söyler³.

¹ İbrahim Hilmi Karşlı, "Tefsirin Sosyolojik Boyutu ve Sosyolojik Okunması", *İslâmî Araştırmalar*, 18/2 (2005), 145-157.

² Bilal Gökçür, "Konulu Tefsir: Hedef, İmkân ve Sınırları", *Tarihten Günümüze*, (2010), 307-308.

³ H. Bekir Karlığa, "Fî zilâli'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13:11-18.

Seyyid Kutub, edebi yaklaşımların ağırlık kazandığı ve modern yorumların sergilendiği eserinde ana ilkelerden taviz verme pahasına yenilikler peşinde koşma amacını gütmez. Onun asıl gayesi, Kur'an-ı Kerim'in kendisinden yola çıkarak yeni ve ideal bir insan. Hayat, toplum ve insanlık modeli oluşturmaktır. Eserde, bu hedefe ulaşmak için nelere başvurulması gerektiği ve bu yolda ne gibi engellerle karşılaşılacağı konusunda geniş açıklamalar yapılır.⁴

Kutub'un Kur'an'ı anlaması ve ona yaklaşımı müslüman ve müslüman olamayan yazarların eleştirisine neden olmuştur. Hatta bazıları Kutub'un fikirlerinin özgünlüğünü bile tartışmışlardır. Acaba o fikirler Kutub'un Kur'an üzerinde uzun çalışmalarının ve islamı derinlemesine anlamasının sonucu mu gelişmiştir, yoksa bu fikirler hapisane sürecinde mi oluşmuştur?

20 yy. müslüman toplumun İslamî öğretiler çizgisinde yeşermesi için, müslüman müellifler tarafından yazılmış tefsir kitaplarının çıkmasına şahitlik etmiştir. Onlar, Kur'an'ın kendi zamanlarındaki sosyal ikilemi ortadan kaldıracak tek çözüm olduğuna inanmışlardı Bu nedenle onların tefsirleri, Kur'an'ı hukuk prensiplerini etraflıca incelemeye ve müslüman ümmetinin günlük hayatına bu prensipleri uygulayarak yaşamalarına teşvik etmeyi amaç edinmişlerdi.⁵

Seyyid Kutub'a Göre Din ve Sosyal Değişme Seyyid Kutub'un küçük yaşlardan itibaren Kur'an sevgisiyle yoğrulmuş bir ruha sahip olduğu görülmektedir. Onun Kur'an'ın büyüleyici etkisi karşısında edebiyatçı kişiliğini de kullanarak hayatının bir kısmını Kur'an çalışmalarına verdiği bilinmektedir. Kendi dönemindeki toplumun sosyal, siyasal, ahlakî ve ekonomik yapısında gördüğü bozuklukları sert bir dille eleştirmektedir. Kur'an-ı Kerim'in emri gereğince, toplumun bozulmuş yanlarının düzeltilmesi için müminlerin çalışması gerektiğini belirtmektedir.⁷ Dolayısıyla Ku-

⁴ Karlığa, "Fi zilâli'l-Kur'ân", 50-51.

⁵ Eşref Hacı Abdurrahman, Wan İbrahim Wan Ahmed, Nurayhan Ali, "Fi zilâli'l-Kur'an: Seyyid Kutub'un Çağdaş Kur'an Tefsiri", Çev. İsmail Çalışkan, *Eski Yeni*, 22, (2011), 2-3.

tub'un İslam dini çerçevesinde toplumsal değişime yaptığı vurgu din ve toplum ilişkisi bağlamında incelemeye değer görülmektedir.⁶

Böylece onları, Kur'an'ı sadece Allah'ın rızasını kazanmak için değil, aynı zamanda onun mesajını, çağdaş asrın zorlukları ile yüzleşirken bir rehber kaynağı olarak kullanmak amacıyla okumaya teşvik etti. Onun gözlemlerine göre, zamanındaki Müslümanlar ile bizzat Kur'an arasında büyük bir uçurumun zuhur etmesine sebep olan ana etken, Kur'an ruhu ile bakış açısının kaybolması idi. Böylece Zılal, Kutub'un okuyucularına Kur'an'ın nasıl bütün insanlığa doğru rehber ve onların hem dünyevi hem de dini meselelerinde hayatları için uygun tek sistem olduğunu gösterme çabasının ürünü olmuştur. Böyle bir rehberlik, ancak, Kur'an mesajı gereği gibi incelendiğinde ve İslam'ın ilk yıllarındaki gibi takip edildiğinde bir anlam ifade edebilirdi.⁷

2. Seyyid Kutub'un Tefsir Anlayışı

Fizilâlil il Kur'an 'ın ilk baskısında düşünürün daha çok edebi yaklaşımları, ihsasları ve kıvrak üslup incelikleri gözlenirken ikinci baskısında 27. cüzden sonra geliştirdiği kendine has yorumları ve açıklamaları dikkat çeker. Daha önce saf bir edebiyat denemesi niteliğinde olan eser bu baskıdaki yeniliklerle modern bir tefsir mahiyetini kazanır. Klasik tefsir geleneğinin de göz önünde tutulduğu eserde daha çok modern hermeneutik metodun kullanıldığı ve doğrudan doğruya günlük hayatın problemleriyle yoğrulan yeni bir Kur'an yorumunun sergilendiği görülür. Çünkü müellif "Kur'an'ın gölgesinde yaşamının, sağladığı doyumsuz hazzın yanı sıra pratik faydalarını da göstermek azmindedir. Esas itibarıyla dirayet metodunu kullanan müfessir, edebiyatçı olmanın verdiği imkânlarla Kur'an-ı Kerim'in sahip olduğu zengin edebiyat materyallerini çok iyi değerlendirir. Bununla birlikte eserde rivayet metodu da ihmal edilmez ve bilhassa Kur'an'ın Kur'an'la tefsirine

⁶ İbrahim Sarmış, *Seyyid Kutub* (Ankara: Fecr Yayınevi, 1992), 29-30.

⁷ Eşref Hacı Abdurrahman, Wan İbrahim Wan Ahmed, Nurayhan Ali, "Fizilâlil'-Kur'an: Seyyid Kutub'un Çağdaş Kur'an Tefsiri", 2-3.

itina gösterilir. Ancak müfessirin hadis ilmindeki bilgisinin yetersizliği, ayrıca zayıf ve uydurma rivayetlere dayanma ihtimalinin doğuracağı sakıncalara karşı hassasiyeti, eserin yaklaşık yarısının hapishane ortamında yazılması sırasında hadis kaynaklarına başvurulamaması gibi sebeplerle Kur'an'ın sünnetle tefsirine çok az yer verilmiştir. İşarî (tasavvufi) tefsir metodu ise hiç kullanılmamıştır.

Seyyid Kutub, Kur'an-ı Kerim 'de her sürenin kalbe hayat veren bir özelliğe sahip olduğunu, bazen tek, bazen de muayyen bir eksene bağlı birden fazla konuyu ihtiva ettiğini, bu konuları belirli yönlerden kavrayıp kucaklayan ve aralarında uyum sağlayan bir havası bulunduğunu söyler. Ayrıca her sürenin kendine has bir ahenk taşıdığını ve bu ahengin zaman zaman konunun özelliğine göre değişiklik gösterdiğini kaydeder.⁸

Bu düşünce ile müfessir süreleri cümle cümle, ayet ayet veya kısa bölümler halinde değil konuların zaman içi ve zaman dışı bütünlüğünü göz önünde tutarak bölümlere ayırmak suretiyle tefsir eder. Ancak bir sürenin tefsirine geçmeden önce onun asıl maksadı, adı, ayet sayısı, Mekki veya Medeni oluşu hakkında bilgiler verir; eğer varsa bu konulardaki ihtilafları belirtir, bazen de kısa bir özetle muhtevasını açıklar. Gerek sureler gerekse ayetler arasındaki tenasüp ve irtibata yeri geldikçe temas eder. Kur'an-ı Kerim'de zikredilen kıssa ve tarihi olayları zaman içinde olup bitmiş hadiseler şeklinde yorumlamak yerine zaman üstü ve süreklilik ifade eden genel hükümler olarak ele alır.⁹

Bu arada klasik tefsirlerde sıkça görülen gramer tahlillerine ve terminolojik açıklamalara pek az yer verir. Akaid ve fıkıh meselelerine dair ayetlerin tefsiri sırasında mezhepler arasındaki ihtilaflardan çok defa söz edilmez ve bu konuda ayrıntıya girilmez. Özellikle İslam inanç ve düşüncesinin esasları ve özü üzerinde durulur; fert, aile ve toplum hayatıyla ilgili emir ve yasakların hikmetleri ve sırları gözler önüne serilir. Kur'an-ı Kerim'in bütü-

⁸ Karlığa, "Fî zilâli'l-Kur'ân", 27-28.

⁹ Karlığa, "Fî zilâli'l-Kur'ân", 1746-1755.

nüyle beşerin mutluluğunu gaye edinen bir hayat nizamı olduğu vurgulanır.

Zaman zaman sosyalizm, komünizm, kapitalizm gibi çeşitli görüşler, doktrinler, fikir akımları ve sistemlerini çürüten tenkit ve açıklamalar yapılır. Sosyal meselelere geniş yer verilir. Müteşabih ayetleri özellikle Allah'ın zat ve sıfatına ait olanları te'vil etmekten kaçınan müfessir, Kur'an'da bazı hükümlerin neshedilmesini vahyin iniş süresince şartların ve toplum hayatındaki gelişmenin gerekli kıldığını ve bunu insanlığın yararına tabii bir sonuç olarak değerlendirdiğini söyler.¹⁰ Kevni ayetleri tefsir ederken Kur'an-ı Kerim'in bir ilim kitabı olmadığını ve bu amaçla inmediğini sık sık vurgularsa da modern ilmin verilerini kullanmaktan da geri kalmaz.¹¹

Kutub yirminci yüzyılın ortalarındaki çağdaş müfessirler kuşağını temsil eder. Onun Zilâl' deki çeşitli tartışmaları, bahsi geçen çağdaş eğilimleri, özellikle Kur'an'ın kendi evrensel mesajına uygun bir tarzda ele alınmak durumunda olduğunu, ortaya koymuştur. Daha da önemlisi o, Kur'an'ın anlatım şeklinin, eğer uygun bir biçimde çözümlenirse, insan bilincini uyandıracak güce sahip olduğuna inanarak, kendi tefsirini çağdaş insan toplumu ile bağdaştırmıştır. Bu nedenle filolojik açıklamalar ve fıkhi istidlaller onun ilgisini çekmemiştir. Örneğin Maide süresi 3. ayeti yorumlarken Kutub, fıkhi tartışmaların onun Zilâl'deki tarzını etkilemediğini göstermiştir. Bunu (fıkhi açıklama) isteyenlerin, daha ziyade onu fıkıh kitaplarının ilgili bölümlerinde aramalarını önermiştir.¹²

O, böyle bir deneyimin, insan kalbini derinden etkileyebileceğine inanmaktadır, nitekim bizzat kendisi belli bazı Kur'an ayetlerini yorumlarken böyle bir etkiye maruz kalmıştır. O, Kur'an'ın edebi güzelliğinin, Arap liderlerini İslam'ın üzerini örtmeye kararlı bir şekilde ikna etmiş olduğunu iddia eder Bu nedenle *Tasvir*; Kutub'un Kur'an çalışmasına yeni bir boyut katmış ve bundan sonra

¹⁰ Karlığa, "Fî zilâli'l-Kur'ân", 103-104.

¹¹ Karlığa, "Fî zilâli'l-Kur'ân", 50-51.

¹² Eşref Hacı Abdurrahman, Wan İbrahim Wan Ahmed, Nurayhan Ali, "Fî zilâli'l-Kur'ân: Seyyid Kutub'un Çağdaş Kur'ân Tefsiri", 2-3.

onun metodu Kur'an çalışmalarına dair geliştirilecek tezlerde kullanılmıştır. Kur'an'ın sanatsal güzelliğine dair değerlendirmesini ortaya koymak olduğunu açık bir şekilde ifade etmiştir.¹³

Bu Kur'an'ın tek başına insanlığa rehberlik yapabileceği ve sadece kendi açıklaması ile doğru anlaşılabilirliği mânâsına gelir. Kutub duruşunu Aşağıdaki sözleri ile tekrarlar: "Zilâl de ki bu uygulama Allah'ın bize hakkında sadece bir nokta kadar bilgi verdiği, gizli şeylere dair konulara hiçbir şey beklememiz gerektiği prensibine dayanmaktadır Bu nedenle Biz, Kur'an metninde durmalı ve onu aşmamalıyız. Kendi başına Allah'ın vahiy etmeye karar verdiği temelleri kurmaya yeterlidir".¹⁴

Yukarıdaki cümle onun peygamberin hadislerinin rolünü reddettiği anlamına gelmez. Gerçekte o sadece Kur'an'ın manasını açıklamak için değil aynı zamanda hadisin bizzat Kur'an'ın yorumunu en iyi kaynağı olduğu için sık sık hadisleri dile getirir. Kutub, Allah korkusu ile dolu bir ruhtaki güçlü imanın İslami prensipleri keşfetmenin önemli bir unsur olduğunu vurgular bunun da ötesinde daima Allah'a hatırlayan ve onun emirlerini sosyal politik ve insan hayatının diğer yanlarına uygulayan Muttaki bireyler olmaksızın Allah'ın şeraitinin toplum içindeki fonksiyonu duracaktır.¹⁵

Kutub Yoldaki İşaretler 'de şöyle söylemektedir: "Bu satırların yazarı ömrünün kırk yılını okuyarak geçirmiş bir insandır. Kırk yıl boyunca gerek branşı ile ilgili olduğu için ve gerekse ilgisini çektiği için, beşer kültürünün başlıca alanlarıyla ilgili eserler üzerinde araştırma yapmak ve okumak birinci derecede önde gelen işi olmuştur. Sonra inancının ve düşüncesinin kaynaklarına döndüğü zaman bütün okumuş olduğu eserleri, o büyük hazine karşısında gayet sönük ve değersiz bulmuştur. Hoş, başka türlü de olamazdı ya! Fakat ömrünün harcanmış kırk yılından dolayı pişman değil-

¹³ Eşref Hacı Abdurrahman, Wan İbrahim Wan Ahmed, Nurayhan Ali, "Fî zilâli'l-Kur'ân: Seyyid Kutub'un Çağdaş Kur'ân Tefsiri", 6.

¹⁴ kutub, 1995: 36/34

¹⁵ Eşref Hacı Abdurrahman, Wan İbrahim Wan Ahmed, Nurayhan Ali, "Fizilâli'l-Kur'an: Seyyid Kutub'un Çağdaş Kur'ân Tefsiri", 8.

dir. Çünkü bu uzun yıllar boyunca sapıklığı ile bayağılığı ile öğrençliği ile yavanlığı ile bunalımı ile bunlara karşılık gururu ile iddiası ile sözün kısası bütün içyüzü ile cahiliyeyi tanımıştır. Bu tecrübeler sayesinde kesinlikle anlamıştır ki, Müslüman bu iki çeşit kaynağı bir gibi kabul edip her ikisinden de bilgi alamaz¹⁶

Batılılaşmayı daha yakından görmesi için gönderdiği Amerika'ya, dönüşünden sonra bünyesine katıldığı Müslüman Kardeşler Teşkilatının kurucusu Hasan el-Benna da onu etkileyen şahsiyetlerdendir. Kutub, bu isimlerden elde ettiği düşünsel birikimleri özünde harmanlayarak kendi özgünlüğünü yakalamıştır. Onun hem Müslüman Kardeşler teşkilatının hem de kendisinden sonra gelen İslami hareketlerin fikirlerine öncülük etmesi kendine has düşünme biçiminin meyvelerini verdiğini göstermektedir.¹⁷

3. Sosyolojik Tefsire Olan İhtiyaç

Din Sosyolojisi, din-toplum bileşkesindeki sorunları ele alan bir bilimdir. Toplum hayatı içerisinde dinin kendi yapısı ve yaşantısından kaynaklanan konular din sosyolojinin araştırma alanına girmektedir.¹⁸ Sosyoloji bilindiği üzere büyük toplumsal ilişkiler kompleksi veya etkileşim sistemi olarak toplumu bilimsel bir perspektifle incelemeyi amaç edinen bir bilim dalıdır. Sosyolojik yaklaşımda işin özünde toplumsaldan hareket etme ve bilimsellik vardır. Sosyolojik bakış açısı, insan fiillerini toplumsal temele yerleştirir ve toplum içinde geniş çaplı teşekküllerle ilişkisi olan unsurlar olarak ele alır¹⁹

Din, insan ruhunun en ince noktalarına hitap ederek bir hayat anlayışı ve zorluklara dayanma gücü vermektedir. Böylece sosyal kurumları meydana getiren birimleri kaynaştırmaktadır. Geçmişte ve günümüzde insanların yerleşme şekillerine baktığımızda bir

¹⁶ Seyyid Kutub, *Yoldaki İşaretler*, çev. Kamil M. Çetiner, (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2014), 171-172.

¹⁷ Karlığa, "Fi zilâli'l-Kur'ân", 51.

¹⁸ İbrahim Sarı, *Bir Düşünür Olarak Seyyid Kutub* (Ankara: Fecr Yayınevi, 1992), 29-30.

¹⁹ Ejder Okumuş, "İbn Haldun'da Kur'an'ı 'Sosyolojik' Okuma", *Diyanet İlmî Dergi*, 2011). 340.

mabedin etrafında toplandığı görülmektedir. İnsan akli tabiat ve tabiat hadiselerinin bir kısmını anlayabilse bile, ruhu bu olayların gerisindeki sebepleri anlamadan duramamaktadır. İnsanın bu ruhî boşluğunu dolduran din, sosyal sahaya bu noktadan temas ederek yaşayış ve toplum kurallarını oluşturmaktadır. Böylece cemiyet ile din iç içe bir vakia olmaktadır.²⁰

Gerçekten de tüm dini ilimlerin içerisinde ve hatta temelinde zımnen de olsa bir din sosyolojisinin yatmakta olduğunu ısrarla belirtmek gerekir bir şekilde kabul ederken, haliyle hem Kur'an'ın ve hem de onun açıklayıcı-yardımcı disiplinlerinin sosyolojik çağrışımalarını dikkate almak mecburiyetindeyiz. Kısaca insanın yer-yüzü cennetini mikro planda gerçekleştirebilmesi, ancak hem bireysel ve hem de daha derinlikli olarak toplumsal platformda Kur'an'ı analiz etmesini zorunlu kılmaktadır. Siyasi, içtimai, hukuki veya başka bir mesele tartışıldığı zaman, bir kimsenin kendi görüşünü desteklemek üzere bir Kur'an ayeti bulması tabii bir şey olmaktadır.²¹

Kanaatimizce özellikle modern dönemdeki bilimsel tefsir ile ortak yönleri olan ancak farklı yönelişler olarak görülen “*İctimai Tefsir*” ekolünün hedefi ise Kur'an'ın toplumsal değişim ve gelişimdeki rolünün gerçekleştirilmesini sağlamaktır. Aynı amaçlar ve gerekçeler ile ortaya çıkan bu yönelişte yer alan müfessirleri iki ana grupta mütalaa edebiliriz. Reşid Rıza, Muhammed Abduh daha akılcı bir yöntem benimserken Seyyid Kutub, Mevdûdî gibi müfessirler ise doğrudan mesaja yönelerek toplumda Kur'an merkezli cemaat ve islâmî hareket bilinci oluşturmaya çalışmışlardır. Çağdaş dönemdeki bu iki ana yönelişin ortak noktaları bulunmaktadır. Bilindiği gibi *bilimsel / ilmî / fennî* tefsir isimleri verilen yönelişin tariflerinde “*ilgili âyetlerin yorumlandığı devirde revaç bulmuş olan bilimsel teoriler, kavramlarla açıklanması*” şeklinde bir ifade yer almaktadır. Tarifteki bu kayıt ile sadece pozitif bilimlere kast edildiğinde -ki bunun ardında batı düşüncesindeki bilim tasniflerinin

²⁰ Sezen, *Sosyoloji Açısından Din: Dinin Sosyal Müesseseler Üzerindeki Tesirleri*, 112.

²¹ Necdet Subaşı, “Kur'an'da Sosyal Konulara Giriş”, *İslâmî Araştırmalar*, 6, 2, 1992), 143-147.

etkisi bulunmaktadır- beşerî bilimler bu akımın dışında kalmaktadır. Ancak beşerî bilimleri de kapsayacak bir ilim / bilim anlayışı benimsenirse bilimsel tefsir ile “sosyolojik yöneliş” aynı tanımda birleşmiş olur.²²

4. Toplumun İnşası

Kutub'a göre, İslamiyet, İslam ve Cahiliye olmak üzere iki toplum tipi tanımlanmaktadır. İslam toplumu; inanç, ibadet, hukuk sistemi, toplum düzeni ahlak ve yaşam tarzı konusunda İslam'ın geçerli olduğu toplumdur. Cahiliye toplumu ise İslam inanç sisteminin, düşüncesinin, düzen ve hukuk sisteminin değer yargılarının, kriterlerinin, ahlak ve yaşantının uygulanmadığı toplumdur²³

Seyyid Kutub cahiliye toplumlarında bireyler Müslüman olsa bile toplumun İslami olmayabileceği kanaatindedir. Ona göre, bir toplumu oluşturan bireylerin namaz kılması, oruç tutması, hac farızasını yerine getirmesi veya kendini “Müslüman” olarak tanımlaması, o toplumun İslam toplumu olduğu anlamına gelmeyeceği kanısındadır. İslam şeriatının uygulanmadığı, akidesinin benimsenmediği, değer ve ölçülerine tabi olunmadığı, düzen ve yasasına göre hükmedilmediği, ahlak ve davranışına uyulmadığı; başka bir ifadeyle ‘Allah'ın hükmetmediği’ her toplumun cahiliye toplumu olduğu düşüncesindedir.²⁴ Allah'ın hükümleriyle hükmetmenin dışında bir husus veya yönetim ne olursa olsun, herhangi bir tarihi dönemden ibaret olmaksızın “cahiliye” den ibarettir. Cahiliye; insanın insana hükmetmesidir. Allah'ı bırakıp heva ve heveslerin, dünyevi emellerin ve insanların uluhiyetinin kabul edilmesidir.

Dinsel davranışlar ve insanlar tarafından benimsenen değerler toplumun yapısında temel ve geniş bir anlam ifade ettiği için sosyal değişme kapsamına girmektedir. İlişkilerin değişmesine neden olan tetikleyici unsur, toplumsal aktörlerin davranış değişmeleri olarak görülmektedir. Toplumlara değişmeye iten birçok faktör

²² İshak Özgel, Sosyolojik Tefsir Bağlamında “Yalnızlık Sorunu” Karşısında Kur'ân. *EKEV Akademi Dergisi*, 59(59), 2014, 331-354.

²³ Kutub, *Yoldaki İşaretler*, 140.

²⁴ Kutub, *Yoldaki İşaretler*, 121.

bulunmaktadır. Bu faktörler başta fizikî çevre olmak üzere, demografik, coğrafî, eğitim, sosyal temaslar, bilimsel ve teknik gelişmeler olarak sıralanmaktadır. Sosyal değişme bu faktörlerden biriyle meydana gelebileceği gibi birden fazla faktöre de bağlı olmaktadır. Toplumun değişmesiyle sonuçlanan olaylara bakıldığında dini hareketlerin etrafında bir insan hareketinin varlığı söz konusu olmaktadır. Din ile değişme arasında bizzat dinin kendi varlığından ortaya çıkan değişmeyi tetikleyici unsurlar görülmektedir.²⁵

İnsanlar arasında iman edip iyi işler yapanların yeryüzüne egemen olacağı²⁶ ayetini Kutub, iman ve yönetim açısından değerlendirmektedir. Ona göre, duygu, nefis, ruh, beden ve toplumsal yönden insanın tüm hareketlerini içine alan ve yönlendiren iman gerçeği, insanın yeryüzündeki hayat sistemini yüklenme açısından bir motor görevi görmektedir. Bu imana sahip kişiler, toplumsal açıdan devamlı olarak ıslah etme, onarma, yapma, adalet ve huzuru sağlama, fert ve topluma insani değerler kazandırma gibi iyi işleri yerine getirerek güvenli ve sağlam bir yönetim yapısı oluşturabilmektedir. Kutub, bir topluma hükmeden kişi veya devletin birlik ve bütünlüğü, toplumsal ahlaki ve insani değerlerini bozucu davranışlar içinde olmasının kısa süreli bir egemenliğe sahip olacağını ifade ederek iman ve yönetim ayrılmazlığının kalıcı ve sağlam bir egemenlik getireceğini belirtmektedir.²⁷

Kur'an'a göre insanın yalnız maddi değil aynı zamanda manevî cihazlarla yani duygularla donatılmış olmasının yanında *İnsanın yaratılış gayesini kendisine hakkıyla kul olmak*²⁸ şeklinde belirleyen Allah Teâlâ, insanın yeryüzündeki tüm davranışlarını *Âhiret* ile bağlantılı kılmıştır. Buna göre yeryüzündeki hayat bir imtihan olup, insan gerek kendine verilen donanımlar gerekse elde ettiği varlıklar vesilesiyle bir yandan bu imtihanı kazanabilecekken diğer

²⁵ Yümni Sezen, *Sosyoloji Açısından Din: Dinin Sosyal Müesseseler Üzerindeki Tesirleri* (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 89.

²⁶ Nur, 55.

²⁷ Seyyid Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân*. Çev. S. Uçan, V. İnce ve M. Yolcu (İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1980), C.4, 501- 503.

²⁸ Zariyât/56.

yandan bunları yanlış kullanma sonucu imtihanı kaybedebilecek bir ortamda yaşamaktadır. Çünkü Allah, ölümü ve hayatı kim daha güzel amel işleyecek diye insanları sınamak üzere yaratmıştır.^{29 30}

Allah insanlara yanlış ve doğruyu açıkça bildirmiş, önceki toplumların yaptıkları doğru işleri tanıtarak onları hayra yönlendirmeyi, nefislerinin peşinden koşanları takip etmemelerini istemiştir.³¹ Kutub'a göre insana düşen görev, Allah'ın hayata dair koymuş olduğu gizli sebepler üzerinde kafa yormak ve bu işaretlere ön yargılardan arınmış duygularla yaklaşmaktır. İnsan bunları yapabilecek yeteneğe sahiptir.³²

Zira Kur'ân bir taraftan bu olumsuzlukları engelleyici bir dünya görüşü, hayata bakış, normlar ve ahlaki davranış şekilleri ortaya koyarken diğer taraftan mahrumiyetleri nedeniyle hiçbir kimsenin kendisini yalnız ve kimsesiz hissetmeyeceği bir toplum yapısı oluşturmaya yönelik düzenlemeler yapmıştır. Tabii ki böyle bir toplumun oluşabilmesi için bireylerin söz konusu emir ve tavsiyeleri uygulamaları gerekmektedir. Kur'ân burada da birçok ideolojide olmayan bir motivasyonu kullanmıştır. Buna göre dünya hayatının geçiciliğini bilen ve sahip olduğu ya da elde ettiği her kazanımın kendisine sınanmak için verildiğini anlayan kişi imtihanı kazanmak, ebedi mutluluğu yakalamak için bunları başkaları ile paylaşmaya çalışacak ve bunu da Kur'an'da denildiği şekliyle severek, kırmadan, üzmeden, tahammül göstererek, ihsan seviyesinde yerine getirecektir.³³

İslam, barışı önce kişinin vicdanında, sonra ailede ve toplumda daha sonra devletler seviyesinde yerleştirmeye çalışmaktadır. Böylece barışın hayata tümüyle hâkim olma gayesi temelden gerçekleşebilmektedir. İslam'ın yeryüzünde farklı renk, ırk ve dilleri inanç bağıyla birbirine bağlaması toplumun aynı sosyal prensipler

²⁹ Mülk/2.

³⁰ Özgel, *Sosyolojik Tefsir Bağlamında "Yalnızlık Sorunu" Karşısında Kur'ân*, 340.

³¹ Nisâ, 26, 27.

³² Sarmış, *Bir Düşünür Olarak Seyyid Kutub*, 124.

³³ Özgel, *Sosyolojik Tefsir Bağlamında "Yalnızlık Sorunu" Karşısında Kur'ân*, 353.

altında bir bütün olarak yaşamasına katkı sağlamaktadır. Böylece İslam bu farklılıkları ortadan kaldırarak ideal insan bağıyla tüm insanlığı kaynaştırmaktadır.³⁴

İslamiyet, getirdiği inanç teorisiyle bütün cahilî anlayışları bir kenara bırakan toplumda hayat bulmaktadır. Eğer Müslüman İslam'ın esaslarını davranış haline getirmezse, bu temeli oluşturan inanç esasları teorik bilgi olarak kalmakta, bireyin ve toplumun bir kenarında yine cahilî anlayışlar hayat bulmaya devam etmektedir. Kutub'a göre İslamiyet, insanı insan yapan özellikleri öne çıkararak kendi temel esaslarını kökleştirip insanın yaratılmışlar içindeki değerini arttırmayı hedeflemekte ve bu doğrultuda bir İslam toplumu oluşturmaya tavsiye etmektedir. Toplumunu oluştururken ırk, dil, renk, coğrafi yakınlık gibi ayırıcı olgulardan sıyrılıp sadece din bağı üzerine kurulmayı, insani özellikleri ön plana çıkarmayı ve temelini sağlam atmayı hedeflemektedir.³⁵

İnanç Kutub'un işaret ettiğine göre, "tevhit" inancını benimseyen fertte kalbin ve gücün yalnızca Allah'a ait olduğu bilinci olmalıdır. İnançlar insanların hayatına yön veren ilkeler olduğu için bu inancı benimseyen bireyin davranışlarını da buna göre şekillendirmesi beklenir. Davranışlarla desteklenmeyen bir inanç sadece sözde kalmaktadır. Beşeri sistemlerin hâkimiyetini kabul edip onların koyduğu kurallara göre yaşayan toplumların, mevcut kural ve sistemlerin bozulmasıyla kendilerinin de yok olması kaçınılmaz olarak görülmektedir.³⁶

İlk Kur'an toplumunu kendisine model olarak belirleyen cemaatin izleyeceği yol genel hatlarıyla belirlenmiştir. Kutub'a göre, dört aşamadan oluşan bu yöntemde ilk aşama cemaatin oluşması, ikinci aşama bu cemaatin cahiliyenin zulüm ve baskılarıyla karşı karşıya kalması, üçüncü aşama bir yandan cahiliye ile tüm bağlarını koparıırken diğer yandan kardeşlik ve dayanışma ruhuyla cemaatin bireyleri arasında organik bağların geliştirilmesi son

³⁴ Seyyid Kutub, *İslam Toplumuna Doğru*. Çev. Ahmet Pakalın (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2014), 108.

³⁵ Kutub, *Yoldaki İşaretler*, 66-67.

³⁶ Kutub, *Yoldaki İşaretler*, 125-127.

aşama Allah'ın iradesinin egemen olduğu yeni bir düzenin kurulması gerekmektedir.³⁷

Kutub'a göre bugünkü modern cahiliye toplumları kendi kişisel ve toplumsal ihtiyaçlarını Kur'an'ın dışında aramaktadır. Bu durumun sebebi Allah'ın madde âleminde insanın hizmetine verdiği beşeri ilimlerdeki gelişmelerden kaynaklanmaktadır. Kur'an ayetlerine şekil yönünden bakılıp toplumsal alanda pratik olarak uygulanmadıkça bir toplum Müslüman olarak nitelenmemektedir. Bugünkü Müslümanlar Kur'an'ın vermek istediği mesajı anlamadığı sürece İslam'dan önceki cahiliyeden bir farkı bulunmamaktadır. İslam ile mücadele halinde olan bu toplumlar ekonomik, ideolojik, azınlık ve sınıfsal ayrılık gibi faktörler üzerine kurulmuş eskiden olduğu gibi her zaman var olacaktır.³⁸

4.1. Aile

Seyyid Kutub'a Göre Din ve Aile Kutub'a göre İslam, aile düzenine dayanan bir toplumsal düzen oluşturmayı hedeflemektedir. İslam'a göre ev bir sığınak ve yuvanın yanında kişiler arasında sevgi, rahmet, şefkat, örtünme ve temizlik duygularının kaynaştığı bir ortamı barındırmaktadır. Ona göre aile hayatı, insanın öz yaratılış ihtiyaçlarına ve doğuştan getirdiği yeteneklere cevap verecek niteliktedir. İnsan hayatının kişilik ve meziyetlerinin aile ortamında geliştiğini ve bunun İslam'ın oluşturmak istediği sosyal düzenle bir kader bağı oluşturduğuna işaret etmektedir. Kur'an-ı Kerim'de evlilik ve aile ilişkilerine çok önem verilmesinin sebepleri arasında Allah ile sürekli iletişim halinde bulunulan, duygusal anlamda gelişmenin en üst düzeye çıkarabileceği ortam olarak görülmektedir. Kutub, tarihin seyrini değiştiren olayların gizli olan sebeplerini yuvanın huzuru ya da karışıklığına bağlamaktadır. Aile içinde barışı tadamayan bir insanın toplumda da sorunlu bir birey olarak yer aldığını belirtmektedir. O, İslam'ın bireyler ve toplumlar arasında huzurun tohumlarını aile içinde yerleştirmeye çalışması

³⁷ Haksöz Okulu Serisi-1. *İslami Mücadelede Öncü Şahsiyetler* (İstanbul: Ekin Yayınları, 2012), 267.

³⁸ Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, C.4, 502- 503.

diğer sosyal müesseseleri de etkileyen bir hareket olarak görmektedir.³⁹

Hepimizin de bildiği gibi, ailenin din üzerinde büyük etkileri bulunmaktadır. Aile her şeyden önce dinin öğrenilip ilk pratiklerin gerçekleştiği yer olarak bilinmektedir. Din, doğumdan ölüme, düğünden bayrama kadar aile ile ilgili önemli olaylarda yerini almaktadır.

Kutub açısından aile kurumunun yasal düzenlemeye kavuşturulması, hem insan hayatının doğuştan gelen akışının dengeli ve sağlıklı yürüyebilmesi hem de yeryüzünde kargaşalığı ve sosyal çalkantıları önlemesi için önemli görülmektedir. Ona göre, evlilik kurumu Allah'ın insan ve sosyal hayat için seçmiş olduğu sisteme dayandığı sürece bireylerin aile hayatı mutlu ve huzurlu olmaktadır. Çünkü insan geniş görüş ve her şeyi kapsayan kavrayıcı bir bilgiye sahip olmadığından sosyal hayata dair isabetli kurallar koymak için ilahi bir sisteme ihtiyaç duymaktadır.⁴⁰

Bu açıdan Kutub, Allah'ın İslam sisteminde evlilik ve aile kurumuna ilişkin hükümleri yasallaştırmadaki amacının Müslüman toplumunu cahiliye bataklığından çıkarmak, bu toplumu psikolojik, ahlaki ve sosyal yönlerden en iyi seviyelere yükseltmek olduğunu ifade etmektedir.⁴¹

Aile, toplumun temel bir kurumu olarak geçmişten ve sosyal yapıdan beslenerek oluşturduğu gücünü korumaktadır. Toplumların ayakta kalmaları büyük oranda ailenin kültürel varlığıyla sağlanmaktadır. Kutub'a göre aile kurumu dışında kalan hiçbir kurum, ailenin yerine getirdiği fonksiyonu yerine getirememekte, bu kurumlar çocuğun gelişimi ve eğitimine zarar vermektedir. Ona göre özellikle yapay ve baskıcı ideoloji barındıran çocuk yuvaları, Allah tarafından insana sunulan dengeli, elverişli ve fitrî aile düzenini, anarşik ve yapay bir devrim yoluyla yıkarak yerine kendi düzenlerini koymak istemektedir. Kutub, ilerleme ve maddi ka-

³⁹ Kutub, *Fi zilâli'l-Kur'ân*, C.10, 38-40.

⁴⁰ Kutub, *Fi zilâli'l-Kur'ân*, C.2, 404-405.

⁴¹ Kutub, *Fi zilâli'l-Kur'ân*, C.2, 424-427.

zanç uğruna kadınların iş hayatına atılması sonucu çocukların, anne şefkatinden ve aile yuvası sıcaklığından mahrum bırakılmasını çocuk fitratı ve psikolojisi açısından yanlış bulmaktadır. O, İslam'ın aile düzeniyle ilgili ortaya koyduğu kuralların aile esası açısından son derece önemli fonksiyonlar icra ettiğini belirtmektedir.⁴²

Kutub'un medeni toplum olarak nitelediği İslam toplumunda insanî ahlak ve değerler, eşler arasında iş bölümüne dayanan ve yeni neslin muhafaza edildiği bir ailede doğup gelişebilmesi ve bir sonraki kuşağa aktarılması mümkündür. Toplumun yapı taşı olan ailede verilmeyen bu değerler, hiçbir kurum veya kuruluşta doğup gelişmemektedir.⁴³

Ailenin din üzerinde büyük etkileri bulunmaktadır. Aile her şeyden önce dinin öğrenilip ilk pratiklerin gerçekleştiği yer olarak bilinmektedir. Aynı şekilde dinin de değerlerini yerleştirip gerçekleştirdiği alan olan aile din açısından en önemli obje olarak görülmektedir. Din, doğumdan ölüme, düğünden bayrama kadar aile ile ilgili önemli olaylarda yerini almaktadır.⁴⁴

Allah'ın iradesinden meydana gelen, evrendeki tüm varlıkların birlik ve yardımlaşma içerisinde bütünleşmeyi hedeflemektedir. Dolayısıyla Kutub, bu dinin kendi metot ve yasalarıyla hayatın içerisinde pratik olarak yer almasının mutluluk ve başarı getireceğini belirtmektedir⁴⁵ Örneğin; toplumun temeli olan aile kurumunun toplumsal düzeni katkı sağlama adına üzerine düşen görevleri yerine getirmesi din kurumuyla da desteklenmektedir. İslam'ın aile özelinde sevgi, merhamet, şefkat ve temizlik gibi duyguları aşılması toplumsal güven ve huzur açısından önemli görülmektedir. Kutub'un ortaya koymuş olduğu İslamî düzen programı, aileden topluma etki eden bir değerler zincirinin katkıları din sosyolojisi açısından da önem arz etmektedir.⁴⁶

⁴² Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, C.1, 373-374.

⁴³ Kutub, *Yoldaki İşaretler*, 148.

⁴⁴ Aydın, 2014:189

⁴⁵ Bkz. Kutub, 2014:37-51

⁴⁶ Sarmış, *Bir Düşünür Olarak Seyyid Kutub*, 175.

Eşler arasında, güvene dayalı bir ilişki kurma ve birbirlerinden soğutacak davranışlardan kaçınma yerine getirilmesi gereken bir görev olarak görülmektedir. Kutub, erkek ve kadınlar arasındaki olumsuz ilişkilerin güveni sarstığı gibi, boşanma oranını arttığını iddia etmektedir.⁴⁷

Toplumsal anlamda bütün insanların uymak zorunda olduğu ahlak kuralları, erkek ve kadına hayâ bilinci kazandırmaya çalışmaktadır. Ayrıca kılık kıyafetteki dengesizlik bireylerde şahsiyet kaymasına da sebep olmaktadır. Toplumda fuhuşun yayılması toplumun temellerini sarsan bir hareket olarak görülmektedir. Kutub, böyle bir ahlaksızlığa yol açabilecek olayları İslam'ın ilk başta önleyici vasfı olduğunu belirtmektedir. Ona göre Hz. Peygamber'in zinaya bulaşan evli kişilere Recm cezası vermesi yuvaların dağılmasından daha acımasız bir durumu ifade etmemektedir. Ayrıca o, bir suç kesinleşmeden ceza verilemeyeceğini, fitne ve şüpheye karşı İslam'ın yasakladığı dedikodu, iftira ve itham gibi suçlamalara karşı caydırıcı kurallar oluşturulmasını tavsiye etmektedir.⁴⁸

Öte yandan Kutub, Allah ile ilişkilerinde, bağlantılarında ve Allah katında ödüllendirmelerinde kadın ve erkek arasında hiçbir ayrımın yapılmadığını belirtmektedir. Ona göre, Allah'a iman temeline dayandırarak iyi işler yapanların yaptıkları işler köklü ve sağlam bir zemine dayanmakta, aynı zamanda dünya hayatında maddi ve manevi açıdan güzel bir hayat yaşayabileceğini ifade etmektedir. O, iyi işlere yön veren ve hedef belirleyen bir inanç sistemiyle hareket etmeyi kadın ve erkeğe eşit haklar sağladığını belirtmektedir.⁴⁹

Peygamber Efendimizin evlerinde meydana gelen ve surenin birinci bölümünde ele alınan olayın ışığında baktığımızda bu ayetlerin vermek istedikleri mesajı kavırıyoruz. Bir mümin, kendisinin doğru yolu bulmasından, kalbinin ıslah olmasından sorumlu ol-

⁴⁷ Seyyid Kutub, *Sosyal Adalet ve İslam*. Çev: Harun Ünal, (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2014), 75-79.

⁴⁸ Kutub, *Sosyal Adalet ve İslam*, 79-85.

⁴⁹ Kutub, *Fi zilâli'l-Kur'ân*, C.6, 568-569.

duğu gibi ailesinin doğru yolu bulmasından, evinin ıslah olmasından da sorumludur. Talak suresinde de vurguladığımız gibi İslam, toplumsal düzeninde aileyi esas alan bir dindir. Bu yüzden müminin ailesine karşı olan sorumluluğunu, evine karşı yerine getirmesi zorunlu olan görevini sık sık vurgular. Müslüman ev, Müslüman cemaatin çekirdeğidir. İşte bu ve onun gibi diğer hücrelerden meydana gelir bu büyük ve canlı beden. Yani İslam toplumu... Bir ev, inanç sisteminin kalelerinden biridir. Bu yüzden kale içerden dayanıklı ve sağlam olmalıdır. Her fert bir giriş noktasının, bir gediğin önünde durmalı ve sızmaları önlemelidir. Aksi taktirde orduyu kalenin içinde bozguna uğratmak kolaylaşır. Artık her önüne gelen atlı ve yayaların girip çıkmaları zor olmaz. Bir mümin öncelikle davayı evine, aile fertlerine sunmalıdır. Bu kaleyi içerden güvenli hale getirmesi onun görevidir. Davetini uzaklara götürmeden önce ailesindeki gedikleri kapatması bir zorunluluktur.

Bunun için Müslüman bir anne gereklidir. Çünkü kalenin güvenliği açısından tek başına Müslüman bir baba yeterli değildir. Anne ve babanın el birliği ederek kızları ve erkekleri eğitmeleri kaçınılmazdır. Bir insanın sırf erkeklerden kurulu bir İslam toplumu oluşturmaya çalışması boş ve verimsiz bir çabadır. Böyle bir toplumda kadın da olmalıdır. Çünkü onlar geleceğin tohumu ve meyvesi olan neslin koruyucu bekçileridirler. Bu yüzden Kur'an hem erkeklere hem de kadınlara iniyordu. Evleri düzenliyor, onları İslam hayat sisteminin temel ilkelerine dayalı olarak kuruyordu. Müminlere kendi şahıslarının sorumluluğunu yüklediği gibi ailesinin sorumluluğunu da yüklüyordu: "Ey inananlar! Kendinizi ve ailenizi ateşten koruyun."⁵⁰

4.2. Adalet, İhsan, Birr

Adalet, toplumsal yapıyı ayakta tutan en önemli faktörlerin başında yer almaktadır. Adaletin varlığı sağlıklı toplumların kurulmasına imkân vermektedir. Adaletsizliğin olduğu toplumlar da huzursuz olmaktadır. Ayrıca bu durum zulmeden ve zulme uğrayan arasında bir çatışma ortamı meydana getirmektedir. Adaletsiz-

⁵⁰ Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, C.15, 22.

likle yöneten bir kesimin bulunması toplumun çöküşünü hızlandırmaktadır. Adaletle hak ettiği değeri vermeyen toplumlar, bu örneklerden ders çıkarmadıkları gibi onların başlarına gelenleri de hafife almaktadır. Fakat ayette Kutub'un da belirttiği gibi iman olgusuna sahip olan toplumlar somut bir olaya gereksinim duymadan davranışlarını bu çerçevede şekillendirebilmektedir.⁵¹

Bir toplumu ayakta tutan en önemli öğelerden biri de şüphesiz adalettir. Kutub İslami yönetimin adalet anlayışının belli bir kişinin veya grubun değil, yasaların açıklığı, hâkimin vicdanı ve toplumun denetimine bağlı olduğunu ifade etmektedir. Ona göre topluma mensup her birey zulüm karşısında ilgili makamları denetim hakkına sahiptir. Ayrıca bir toplumda yaşayan bireyler kendilerini idare eden yasaların adil ve herkesi kapsayan ilahi kurallara uygun oluşturulduğuna hükmederlerse toplumda huzur ve istikrar sağlanarak sosyal barış köklü bir şekilde yerleşmiş olmaktadır.⁵²

Kutub'a göre İslam tüm insanları, adalet gölgesi altında yaşatmayı üstlenmiş ve mensuplarına kin ve düşmanlık duydukları insanlara karşı bile bu adaleti Allah için yerine getirmeyi zorunlu kılmıştır. Yeryüzündeki hiçbir inanç veya sistem, mensuplarına, kin besledikleri düşmanlarına karşı "katıksız adalet" ile davranmayı sorumlu tutmazken Allah'ın insanlar için ortaya koyduğu sistem, beşeri bir ürün olan yasalarla arasındaki farkı burada ortaya koymaktadır. Kutub, ilahi sisteme uygun yönetilmeyen toplumlarda dinin ancak tavsiye boyutunda kaldığını belirtmektedir. O, hayatın tamamıyla uyumlu bir ilahi sistemin uygulandığı sürece dinin tavsiyeler ile toplumsal icraatların bütünlüşebileceğini ifade etmektedir.⁵³

Toplumsal huzur ve ahlaki bozucu davranışları engelleme adına dini açıdan caydırıcı yaptırımların olması devlete toplumsal

⁵¹ İbrahim Gümüşay, Seyyid Kutub'a Göre Sosyal Değişme. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3.2, 2016, 386.

⁵² Seyyid Kutub, *Cihan Sullhu ve İslam*, Çev. Ali Arslan, (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2014), 128-132.

⁵³ Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, C.3, 204-206.

düzeni sağlamada kolaylık sağlamaktadır. Kutub, servetin sadece zenginlerin elinde dolaşmayıp fakirlere de geçmesini, faiz, karaborsacılık, lüks ve israfın yasaklanmasını, umumî kaynakların devletleştirilmesini ve zekât, sadaka gibi yardımlaşmaların yaygınlaşmasını İslam düzeninde sosyal adaletin yerine getirilmesi açısından uygun görmektedir.⁵⁴

Kutub'a göre İslam, sosyal adaleti gerçekleştirmek için bireyler arasında mutlak, dengeli, uyumlu bir birlik ve fertle toplum arasında umumi güveni teminat altına alan çizgileri dikkate alarak hareket etmektedir. İslam bunları yaparken insanın fıtratında var olan güç ve kabiliyetlerini göz önünde bulundururken cimrilik ve başkalarını üstün görme gibi özelliklerini de terbiye etmeye çalışmaktadır. Kutub açısından İslam'ın sosyal adalet anlayışında bireyin tüm değerleri toplumsal değerlerle çatışmayacak şekilde düzenlenirken hayatın maddi ve manevi yönü teminat altına alınmaktadır. Böylece bir yandan fırsat eşitliğine imkân tanınırken diğer yandan bireylerin toplumda sıkı bir bağa ile bütünleşmesini sağlanmaktadır.⁵⁵

Kutub'a göre İslam, sosyal adaleti mutlak vicdan özgürlüğü, mükemmel insanî eşitlik ve sağlam, güvenilir sosyal dayanışma üzerine inşa etmektedir. Kutub, İslam'ın insan vicdanını başkalarına kulluk ve ibadetten kurtarıp Allah'a kulluk etmeye çağırmasını vicdanî özgürlüğün ilk aşaması olarak görmektedir. Ayrıca insan ruhu, dünya hayatına dair korku, rızık, makam ve mevki endişelerinden kurtulup özgürlüğünü kazanarak daha erdemli işlere yönlenebilmektedir. İnsan vicdanî özgürlüğe kavuştuğu zaman eşitlik ve sosyal dayanışmayı gerçekleştirebilmeye doğru yol alabilmektedir.⁵⁶

İslam, herhangi bir unsura, aileye, kabileye, soya veya topluma ayrıcalık tanımamakta, yaratılış gerçeğine işaret ederek bir ve tek kökten geldiğini ve insanlar arasındaki yetenek farkının biribi-

⁵⁴ Kutub, *Cihan Sulhu ve İslam*, 141-158.

⁵⁵ Kutub, *Sosyal Adalet ve İslam*, 52-59.

⁵⁶ Kutub, *Sosyal Adalet ve İslam*, 64-89.

rini tamamlaması, uyum sağlaması için olduğunu bildirmektedir. Ona göre insan, İslam'ın tüm insanlığı bir ve tek olarak gördüğü bilincine sahip olursa hiçbir beşeri sistemin eşitlik prensibine gerek duymamaktadır.⁵⁷

Kutub'a göre İslam, bireysel özgürlüğü ve insanî anlamda eşitliği ortaya koyarken birey ve toplumun karşılıklı görevlerini de belirlemektedir. İnsana bireysel özgürlüğünün yanında sorumluluklar yüklerken, toplumsal özgürlüğü de bireyi ve toplumu ilgilendiren yönleriyle ele alarak bir dayanışma ortaya koymaktadır. Bireye kendi fitratına uygun yaşaması ve nefsi arzularının peşine düşmemesi öğütlenirken, aile açısından erkek, kadın ve çocukların görevlerini bildirerek hem bireysel hem de toplumsal sorumluluk bilinci aşılamaktadır. Diğer taraftan İslam toplumuna fakir ve ihtiyaç sahiplerini koruyup gözetmesi ve bir bedeninin organları gibi bütünleşmesi tavsiye edilmektedir. Kişinin özgürlüğünün toplumun ihtiyaçlarının söz konusu olduğu yerde sona erdiğinin hatırlatılmasıyla bireye sosyal dayanışmanın ciddiyeti fark ettirmektedir. Sonuç olarak Kutub, bireysel özgürlük ve eşitliğin sosyal dayanışma ile ayakta durduğunu belirtmekte, insanlığın muhtaç olduğu adaletin İslam'ın ortaya koyduğu sistemde olduğunu belirtmektedir.⁵⁸

Kutub, toplumları idare eden yöneticilerin taşınması gereken vasıfları Kur'an'dan ayetlerle destekleyerek din ile siyasetin bağımsız hareket edemeyeceğini, bu doğrultuda siyasi İslamcılığı savunmaktadır. Danışma ile iş yapılmasının önemine değinen Kutub, İslam tarihindeki örneklerle danışmanın kazançlarını vurgulamaktadır. Özellikle sosyal adalet vurgusunu birey temelinden başlatarak İslam'ın ortaya koyduğu yönetim modeliyle ilişkilendirmesi ve sosyal sistemlerin oluşturulmasında dini telkinlerin dikkate alınması gerektiğini belirtmesi din-toplum ilişkileri açısından dikkate değer görüşlerdir.⁵⁹

⁵⁷ Kutub, *Sosyal Adalet ve İslam*, 90-110.

⁵⁸ Kutub, *Sosyal Adalet ve İslam*, 111-113.

⁵⁹ Kutub, *Sosyal Adalet ve İslam*, 120-122.

Sonuç olarak Kutub, sosyal adaleti İslam'ın sadece bir parçası olarak görmektedir. Ona göre, İslam'ın ortaya koyduğu yasalar, kanunlar ve tüzüklerin bir toplumda uygulanması ve bunun sürekli hale getirilmesi gerekmektedir. Toplumun değerleri İslamî esaslar üzerine kurulmadıkça sosyal adaletin gerçekleşmesinin imkânsız olduğunu ve toplum düzeninin diğer beşerî sistemlerden bir farkının kalmayacağını belirtmektedir. Kutub, vicdanda sağlam bir şekilde yerleşen İslam inancının toplumun manevi temellerini ayakta tuttuğunu, başka bir kanun ve sisteme gerek kalmadan uzun süre ayakta kalabileceğini belirtmektedir. İslam'ın temel prensiplerinin bireysel ve toplumsal bir ödev olarak görülmesi tüm yaratılmışların birliğini sağlamakta, toplumsal adaleti temin etmektedir.⁶⁰

Psikolojik ve sosyolojik olaylarla canlı bir ilişki içinde olan Kur'ân, toplumu oluşturan bireylerin birbirlerine karşı toplumsal sorumluluklarını hatırlatırken aynı zamanda kişiler arasında yapılan yardımların duygusal açıdan da erdemli bir şekilde yapılmasını istemektedir. Yalnızlık sorununun sadece maddi değil, aynı zamanda duygusal paylaşımın yokluğundan kaynaklandığı göz önüne alınınca toplumsal ilişkilerin bu düzeyde kurulmasını sağlamaya yönelik düzenlemelerin önemi ortaya çıkmaktadır. Yardım muhtaç birine uzatılan bir yardım elinin maddi ihtiyacı giderirken o kişiyi duygusal olarak yalnızlığa itmeyi sağlayacak kavramların başında "ihсан" kavramı gelmektedir. özlükte "güzel olmak" manasına gelen "hüsn" kökünden türetilmiş bir mastar olan "ihсан", genel olarak "başkasına iyilik etmek" ve "yaptığı işi güzel yapmak" şeklinde iki anlamda kullanılmaktadır. İhсан insana nispet edildiğinde birbiriyle ilişkili olarak iki anlamda kullanılmıştır. Birincisi "Cibril hadisi" diye bilinen hadiste⁶¹ görür gibi ibadet etme" halidir. Çünkü sen O'nu görmeden de O seni görmektedir.⁶²

Diğeri ise iyiliklerde farz olan asgari ölçünün yani adaletin

⁶⁰ Kutub, *Sosyal Adalet ve İslam*, 463-464.

⁶¹ Buhârî, Tefsir 31/2, İmân 37; Müslim İmân 1.

⁶² Mustafa Çağrırcı, "İhсан", DİA, C. XXI, İstanbul, 2000, 545, 546.

ötesine geçip isteyerek ve severek daha fazlasını yapmaktır. Râgıb el-İsfehânî'nin ifadesiyle "İhsan adaletin ötesindedir. Yani alırken hakkından daha azını almak verirken daha çok vermektir".⁶³

Kur'ân'da ihsan kelimesi farklı davranışların uygulanması sa- dedinde kullanılmıştır. Bunlar arasında **Bakara/177. âyeti** konu- muz açısından en dikkate çekici olanıdır. Sonuç olarak "ihsan" kavramı bireyin gerek Allah'a karşı gerekse diğer hemcinslerine karşı davranışlarının duygusal keyfiyetini belirleyici bir anlam dünyasına sahiptir. Buna göre birey ihsan ile davrandığında adalet ölçüsünün, farz ve vacip sınırlarının ötesine geçerek imkân ve ka- biliyetine göre kulluğun, özverinin ve erdemin en yüksek seviye- sine ulaşmayı seve seve arzu edip bunun için çabalamış olacaktır.

İbn Haldun'a göre insan türü, yardımlaşarak varlığını ve ida- mesini temin eder. İnsan tek başına yaşayamaz; birlikte yaşamak zorundadır, birlikte yaşamayı sürdürmek için yardımlaşmaya ihti- yaç duyar. Söz konusu yardımlaşma ise zorlama olmadan olmaz; zira çoğu insan, insan türünün maslahatına olan şeyleri bilmezler ve insanlara seçme hürriyeti verildiği ve fiilleri tabiaten değil, fikir ve akılla meydana geldiği için yardımlaşmaktan kaçınılabirler. Bu nedenle onları yardımlaşmaya cebren sevk edecek bir saik gerekli- dir. Beşer türünün bekası için ilahî hikmetin tamamlanması, bunu gerektirir. Bu güç, insanları, zararlarına olan şeyleri defetmeye, menfaatlerine olan şeyleri elde etmeye, adalet içinde şer'î ve siya- sal hükümlerle hareket etmeye ve ayrıca bundan başka kendi mak- satlarına göre davranmaya sevk eder. İbn Haldûn, aslı olanın, ada- let ile hükmetmek olduğunu, makamın adalete uygun olarak kul- lanılması gerektiğini savunmaktadır.⁶⁴

Seyyid Kutub bakara suresi 177. Ayeti açıklarken şu ifadelere yer vermiştir.

Başka bir deyimle -genel anlamda "iyilik" demek olan- "birr"in gayesi; kalbe uyandırmaları beklenen duygulardan ve pratik ha-

⁶³ Er-Râgıb, Ebu'l Kasım Hüseyin B. Muhammed B. El-Fadl B. Muhammed El-İsfehânî, ELMüfredât Elfâzi'l Kur'an, (Çev. Yusuf Türker, İstanbul, 2007), 126.

⁶⁴ Okumuş, "İbn Haldun'da Kur'an'ı 'Sosyolojik' Okuma", 368-370.

yatta uygulanması gereken davranışlardan soyutlanmış, birtakım iyilik gerçekleştirmez ve hayır üretmez kuru ibadet görüntüleri değildir. Tersine iyilik (birr); bir düşünce, bir duygu, bir eylem bütünü ve bir davranış sistemidir. İyilik gerek birey ve gerek toplum vicdanında etkisini gösteren bir düşüncedir, bireysel ve sosyal hayatta etkisini gösteren somut bir davranıştır. İşte, iyiliklerin tümü anlamına gelen "**birr**" budur. İnsanlık tek Allah'a inanıp bağlanmadıkça ortak bir amaç çerçevesinde doğru yolu bulamayacağı gibi, dışındaki varlık bütününde olan ve koordinasyonlu bir dayanışma sağlayan ilişki ve hedeflerine sağlam bir dayanak noktası bulamaz.⁶⁵

İşte böyle bir ortamda ve zamanda en büyük "İyilik" olan Allah'ın hakimiyetini kabul etmek ve O'nun kanunlarına boyun eğerek yerine getirmektir. En büyük kötülük olan Allah'ın uluhiyetini inkâr edip hayat için koyduğu kanunlarını terk etmekten sakındırmak lazımdır. Bir yapı; ancak temel atıldıktan sonra yapılabilir. Öyleyse dağınık olan enerjiler birleştirilmeli ve hepsi tek tek cepheye yığılmalıdır ve bu cephede tüm yapıların üzerine oturtulacağı temeli oluşturmaktır. İnsan, bazen teferruata dair konularda (iyiliği emir ve kötülükten sakındırmada) enerji harcayan, iyiliği emir kötülükten sakındırma esası ile birlikte İslam toplumunun üzerine oturduğu temel yıkıldığı halde basit konular üzerinde çalışan safdil insanlara rastlıyor, zaman zaman onlara hayret ediyor ve zaman zaman da acıyor!⁶⁶

Seyyid Kutub tefsirinde şöyle demektedir. -Acaba "Darlıkta, zorlukta ve savaş sırasında sabırlı olma" ile genel anlamlı "iyilik" kavramı arasındaki ilişki nedir?

Bu sıfat, çöken kara bulutlar dağılıncaya, sıkıntı ortadan kalkıncaya ve yüce Allah'ın her zorluğun arkasından gösterdiği kolaylık belirinceye kadar soğukkanlı davranmak, kendini tutmak ve direnmek demektir. Bu sıfat; yüce Allah'tan umut kesmemek, Allah'a güvenmek, Allah'a dayanmak Bütün insanlığın önderi olmak-

⁶⁵ Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, C.1, 329-330.

⁶⁶ Seyyid Kutub, "Cihad". Erişim 14 Ocak 2023. <https://yadi.sk/d/KfVuk8BapwzRn>.

la, yeryüzünde adaleti ve huzuru gerçekleştirmekle görevlendirilen bir ümmetin yolu üzerinde karşısına çıkacağı kaçınılmaz olan meşakkatlere, sıkıntılara karşı kendini hazırlaması, "Darlıkta, zorlukta, savaş sırasında sabırlı olması", yokluk ve yoksulluk karşısında sabırlı olması, hastalığa ve güçsüzlüğe karşı sabırlı olması, eksiklik ve yetersizlik karşısında sabırlı olması, savaşta ve kuşatma altında sabırlı olması, kısacası her türlü musibete karşı sabırlı olması şarttır. Çünkü ancak bu sayede büyük görevinin üstesinden gelebilir, kendi için belirlenmiş rolü sebat, güven, soğukkanlılık ve gönül rahatlığı içinde oynayabilir.⁶⁷

Peki zekât vermenin bu genel iyilik kavramı içindeki yeri nedir? Zekât vermek, yüce Allah'ın zenginlerin malı içinde fakirlerin bir hakkı olarak belirlediği İslâmî bir sosyal vergidir. Bunu yüce Allah belirliyor. Zekât; farz olan bir vergi, genel anlamlı maddî yardım ise gönüllü bir özveridir. "Birr" kavramı ile ifade ettiğimiz iyilikseverlik halı ise ancak bunların her ikisinin bir araya gelmesi ile gerçekleşir. Bu ayetin, zekâtı, maddî yardım meselesinden sonra ayrı bir konu olarak anlatması, zekâtın başlı başına bir farz olduğunu, gönüllü yardımın zekât yükümlülüğünü düşüremeyeceğini ve zekâtın da gönüllü yardımın yerini alamayacağını belirtmek içindir.⁶⁸

4.3. İnfak, Zekat

Kutub açısından İslam, birtakım sorumluluklar gerektiren hayat sistemini ifade etmektedir. Toplum içinde birtakım fitne ve belalara karşı Müslümanların bunları yapanlara engel olma ya da bu yolda gitmeme gibi yükümlülükleri bulunmaktadır. Ona göre İslam dini bu açıdan kendi mensuplarına kötülüğe engel olmanın yanında yapıcı-onarıcı bir görev de yüklemektedir. Kutub burada ilk İslam toplumunun sayıca az olmasına rağmen Allah'a ve Peygamber'e itaat edip haksızlıklara ve zulme karşı tek vücut oluşunun zafer ve üstünlük getirdiğinden bahsetmektedir. Buradan hareketle günümüz Müslüman toplumlarının Allah'ın ve Peygam-

⁶⁷ Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, C.1, 331-333.

⁶⁸ Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, C.1, 335-337.

berin çağırıldığı ilkelere teslim olmasının tıpkı ilk Müslüman topluma olduğu gibi bugünlere de zafer ve üstünlük getireceğini belirtmektedir.⁶⁹

Kutub'a göre Ensar ile Muhacirin dayanacakları bir inanç sistemi bulunmayan toplumlara nazaran bazı toplumsal sorunlarla karşılaştıklarında dayanışma ve istikrar adına daha avantajlı olduğunu belirtmektedir. Toplumsal sorunlar karşısında sabır göstermek Müslüman bir toplumun bir dava etrafında bütünleşmesine katkı sağlamaktadır. Böylece ona göre İslam toplumu, birbiriyle kaynaşan tam bir uyum ve benzersiz bir ilahi eğitim sistemi amaç edinen bir toplum olmaktadır. Ayrıca İslami hareket içinde takva seviyesinden kaynaklanan ayrıcalıklı durumlar, toplum içindeki çeşitli grupların birbiriyle kaynaşmasına ve uyum içinde olmasına engel olmamaktadır. Kutub Allah'ın hoşnut olacağı böyle bir toplumsal bütünleşmenin mükâfatlandıracağını da belirtmektedir.⁷⁰

Ona göre ortak menfaatler yanında bireysel özgürlüğün de sınırlarını çizerek tek başlarına ulaşamayacakları hedeflere karşılıklı yardımlaşarak varılabileceğini belirtmektedir. Kutub, toplumun kendi içindeki zayıf kimselerden sorumlu olduğunu ifade etmekte, kin ve nefrete yol açabilecek faizcilik, karaborsacılık ve dolandırıcılık gibi yasadışı işlerin insanlar arasındaki bağları zayıflatacağını düşünmektedir. Ona göre, Allah'ın ipine sınıksız sarılmak ve bu emir etrafında toplanmak toplumu idare eden bağların en kuvvetlisini oluşturmaktadır. Sosyal barışı sağlamanın ve bu barışı sağlamak temeller üzerine inşa etmenin İslam'ın yardımlaşma ve dayanışma ruhunu anlamaktan geçtiğini belirtmektedir.⁷¹

İslam'ın pratik kısmını oluşturan namaz, zekât, oruç, kurban gibi ibadetler toplumsal kaynaşmayı sağlayan yapıcı unsurlar olarak bilinmektedir. Günümüzde din, toplumsal kriz ve sarsıntılarda bütünleşme işlevini gören en önemli kurum olarak görülmektedir. Bireylere sosyal sorumluluk duygusu aşılayarak ortaya çıkabilecek

⁶⁹ Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, C.5, 70-72.

⁷⁰ Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, C.5, 378-383.

⁷¹ Kutub, *Cihan Sulhu ve İslam*, 114-119.

olumsuzluklara karşı önlem almada önemli rol üstlenmektedir.⁷²

Kutub, İslam'ın bir yandan ferdi diğer yandan toplumu güvence altına alan bir yapıya sahip olduğunu belirtmektedir. Ona göre İslam, ferdin üstün yetenek, gayret ve kabiliyetlerini kullanabilmesi için belli serbestlikler getirirken içinde bulunduğu toplumun menfaatlerine de zarar vermeyecek şekilde hareket etmesini istemektedir. Örneğin; cömertlik ve cimrilik arasında bir denge sağlayarak tekelliliği ve savurganlığı önlemektedir. Çalışmayı da teşvik etmesi bireysel ve toplumsal kalkınma adına bir yarar sağlamaktadır. Böylece İslam gerek birey gerekse toplum ile ilgili hayatın her yönünü, maddi ve manevi boyutlarını teminat altına almaktadır.⁷³

Kutub, İslam'ın İnanç, düzen ve şeriatın arasını sıkı bağlarla bağladığını belirtmektedir. Örneğin; Zekâtın dini bir emir olmasının yanı sıra sosyal dayanışmayı sağlayan fonksiyonunun bulunması sosyal sistemle inanç arasındaki ilişkileri geliştirmektedir. Ayrıca hırsızlık ve zina gibi toplumsal ahlaki bozucu davranışların yasaklanması İslam'ın sosyal sistemi kontrol edici bir vasfının da bulunduğunu ortaya koymaktadır.⁷⁴

Kutub, sosyal adaleti tam manasıyla gerçekleştirebilmesi için insanın ruhî derinliklerine dayanan bir vicdan ile toplumsal çerçevedeki kanuni yükümlülük araçlarının kullanılması tavsiyesinde bulunmaktadır. Ona göre bireyin vicdanının eğitilmesi uygulayacağı kanunlar üzerinde bir bekçi tayin etmektedir. Örneğin; zekât, sadaka, infak, şahitlik gibi pratik ibadetlerde bireye yüklenen Allah korkusu ona adaleti gözetmede sorumluluk yüklemektedir.⁷⁵

Nitekim Kur'an-ı Kerim'de bu durum daha açık bir şekilde şöyle ifade edilmiştir.⁷⁶ “Deki: Ey mülkün sahibi Allah'ım! Dilediğine mülk verirsin, dilediğinden de mülkü çeker alırsın ve dilediğini azîz edersin, dilediğini zelil edersin, hayır yalnız senin elinde-

⁷² Sarmış, *Bir Düşünür Olarak Seyyid Kutub*, 201.

⁷³ Kutub, *Yoldaki İşaretler*, 59.

⁷⁴ Kutub, *İslam Toplumuna Doğru*, 166-167.

⁷⁵ Kutub, *Sosyal Adalet ve İslam*, 140-141.

⁷⁶ Âl-i İmrân/26.

dir, muhakkak ki sen her şey'e kadirsin." Bu âyetlere göre gerek doğuştan getirilen gerekse sonradan kazanılan her şey Allah'ın vergisidir. Nitekim bunları veren Allah, istediği zaman istediği şekilde alabilmektedir. O halde kişi sahip olduklarının gerçek maliki değildir. Bu dünya bir imtihan olduğu için Allah fertlerin bir kısmını diğerlerinden farklı donanımlar ile yaratmış farklı kazanımlar vermiştir. Kısaca farklılık üstünlük değil sadece bir imtihan⁷⁷ ve birbiri ile yardımlaşma vesilesidir.⁷⁸

5. Toplumun Çöküşü

Toplumların çöküş öncesi belirtileri hususunda Kur'an-ı Kerim'de bir toplumun, yeterli ölçüde uyarılmadığı veya toplumda ahlâkî bozulma baş göstermediği sürece helâk edilmeyeceği belirtilmektedir.⁷⁹ İlâhî yasalar gereği, peygamberleri yalanlayıp isyan eden, Allah'ın emirlerine karşı gelen, insanlara zulmeden veya Allah'ın verdiği nimetlere nankörlük eden toplumlar hem dünyada hem ahirette Allah'ın cezasıyla karşı karşıya kalmaktadır. Bu toplumlara dünyadaki yaptırımlar; medeniyet ve uygarlıkta geri kalmaları, ekonomik sorunlarla karşı karşıya gelmeleri, iç barış ve güvenin yok olması veya toplumun genel bir felâketle Tarih sahnesinden silinmesi şeklinde görülebilmektedir.⁸⁰

Kutub da toplumda meydana gelen bozulmaları bu görüş çerçevesinde yorumlamaktadır. Sünnetullah, Kur'an da "Tarihi Yasaları" anlatan bir kavram olarak kullanılmaktadır. Sünnetullah kavramının, sosyolojik ve tarihsel bir muhtevası olduğu görülmektedir. Kur'an Sünnetullah olgusunu insanın yüklenmiş olduğu emanetle ilişkili olarak sunmaktadır. Yüklediği görev yeryüzünde Allah'ın halifeliğidir. Bu tarihsel görev yeryüzünü ıslah ve imarı ile çizilmiştir.

Kur'an da yer alan Sünnetullah ile ilgili ayetlerde şu vurgular dikkat çekicidir.

⁷⁷ En'âm/165.

⁷⁸ Zuhruf/32.

⁷⁹ Enam/131, Hud/117.

⁸⁰ Abdalbaki Güneş, Kur'an'da Sünnetullah ve Toplumların Çöküş Nedenleri, *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, V,1 (2005), 69.

- Allah'ın yasalarında bir değişim ve dönüşümün olmadığı...
- Toplumların bir ecele tabi tutuldukları ve bu ecelin de toplumun yaptığı davranışlarından kaynaklandığı...
- Toplumların ıslahı için uyarıcıların gönderildiği...
- Yasalar gereği tarihsel olayların sürekli tekrar ettiği...

“Her milletin belli bir eceli vardır. Onların eceli geldi mi ne bir an geri kalabilirler ne de öne geçebilirler.”⁸¹ ayeti bize toplumlara biçilmiş bir ecel olduğunu görmekteyiz. Bu noktada toplumların yaşam süresini tamamlaması insan yaşamında olduğu gibi tamamen ölmesi anlamına gelmemektedir.⁸²

Kutub'un da belirttiği gibi Allah'ın yeryüzündeki kanunlardan bağımsız oluşturulan yaşantılar korku, endişe ve mutsuzluğa neden olmuştur. Kontrolsüz ve ani değişimler toplumların ruh sağlığını olumsuz derecede etkilemiştir. Kutub'a göre İslam, kadın ve erkek arasındaki ilişkileri belli bir düzene bağlayarak aile bazında toplumsal temele şekil vermektedir. İki cins arasındaki ilişkilerde zevkin değil, karşılıklı görevlerin esas olması kutsal bir bağ olan aileyi yüceltmektedir. Kutub, insanlığın sağlam, emniyetli ve temiz bir medeniyet oluşturmasının temel dayanağını iyi bir aile yapısında görmektedir.

Kutub, kadına hak ettiği değer verilmemesinin dünyayı bozduğunu ve insanlığın şehvete gömülüp bir çözümlene sürecine doğru sürüklendiğini ifade etmektedir.⁸³

İbn Haldûn, devletlerin bu şekilde çöküşüne giden yolu tavrılar (aşamalar) nazariyesiyle izah etmeye çalışır. Onun tavrılar teorisine göre genellikle devletin beş tavrı bulunmaktadır: Birinci tavrı, zafer, başarı, galibiyet ve istila; ikinci tavrı, istibdat, nesep asabiyetini dışlama ve tek başınalık; üçüncü tavrı ferağ ve rahatlık, dördüncü tavrı kanaat, hoşgörü ve barış ve nihayet beşinci tavrı israf aşamasıdır. Son tavrıda devlette, ihtiyarlık tabiatı hasıl olur.

⁸¹ A'raf/34

⁸² “Kur’anda Toplumsal Değişim ve Çöküş” Haksöz Haber, Erişim 28 Kasım 2011. <https://www.haksozhaber.net/kuranda-toplumsal-degisim-ve-cokus-25866h.htm>

⁸³ Kutub, *Fi zilâli'l-Kur’ân*, C.1, 406-411.

Serveti çarçur edip asabiyeti bozduğu, dinî renginden uzaklaştığı, taşınması gereken ahlâkî özelliklerini yitirdiği, vergileri aşırı biçimde arttırdığı, zulüm yaptığı için kolay kolay kurtulamayacağı ve çökünceye kadar şifa bulamayacağı müzmin bir hastalık devleti kuşatır ve sonunda devlet yıkılıp çöker.⁸⁴

-Çağların değişmesi ve günlerin geçmesi ile millet ve kavimlerin durumlarının da değişmesi kaçınılmazdır. Milletlerin ve âlemin halleri, cemiyetlerin âdetleri ve dindarlıkları bir tek vetire ve istikrarlı bir yol üzere devam etmez. Bu cihet zaman geçtikçe meydana gelen bir değişiklik ve bir halden diğer hale intikalden ibarettir. Bu husus şahıs, vakit, şehir, bölge, zaman ve devletlerde de böyledir. Kulları arasında Allah'ın geçerli sünneti ve kanunu budur.⁸⁵

Kutub'a göre toplumların sonunun ne olacağı Allah tarafından önceden bilinmektedir. Toplumların davranış değişikliği toplumsal değişimin habercisi olmaktadır. Fakat Allah, insanların yaptıkları kötü davranışlara işaret ederek kendilerini düzeltmelerini istemektedir. İnsanların Allah'ın koymuş olduğu toplumsal yasalara aykırı hareket etmekte ısrar etmesi özgür iradeleri sonucu yaptıkları davranışların sonuçlarıyla karşılaşmalarına neden olmaktadır. Allah, insanlara yardımda bulunarak önce kendi durumlarını değiştirme fırsatı vermekte, ders almamaları halinde karşılaşacakları durumların sebeplerini yine kendi davranışlarında aramalarını belirtmiştir. İnsan ve toplum, iradesini kötü yönde kullanmaya devam ettikçe toplumların varlığının son bulması kaçınılmaz bir sonuç olarak görülmektedir.⁸⁶

Toplumsal çöküşün en belirgin özelliklerinden birisi de toplumsal refah düzeylerinin artması sonucu ortaya çıkan davranışlardır. Allah, refah düzeyinin artmasının toplumlar için bir imtihanı teşkil ettiğini Kur'an'da haber vermektedir. Toplumların sahip oldukları karakterlerin ortaya çıkması, belirginleşmesi ve davranışlara yansımaları konusunda refah düzeyi önemli bir uyarıcı rol üst-

⁸⁴ İbn Haldun, *Mukaddime*. Çev. S. Uludağ, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2013), 163-165, 171-172, 256-257.

⁸⁵ Haldun, *Mukaddime*, 148.

⁸⁶ Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, C:6, s.345-346.

lenmektedir. Bu konuda İbn Haldun, refah bakımından bolluk içerisinde olan toplumlar kıtlık yaşayanlara göre beden ve ahlak bakımından daha zayıf olduğu söylemektedir. Refah içindeki toplumlarda gıda maddelerinin çokluğundan dolayı bireylerin bedninde bir takım işe yaramaz fazlalıklar ve kötü artıklar meydana gelmektedir. Bu durum zamanla zihnin ve fikrin donuklaşmasına sebep olmaktadır. Sonucunda da gaflet ve dikkatsizlik gibi ruh halleri ortaya çıkmaktadır. Bu durum din ve ibadet konularında da kendini göstermektedir. Kendilerini açlığa alıştıran haz ve zevklerden uzak durarak geçim sıkıntısı içerisinde yaşayan toplumlar, bolluk ve refah içerisinde yaşayanlara göre daha güzel bir dini yaşayışa sahip görülmektedir. Aynı zamanda refah içerisinde olan toplumlar kıtlık baş gösterdiğinde sıkıntıya dayanma ve kıtlığa tahammül gücü zayıf olduğundan daha çabuk çökebilmektedir.⁸⁷

İnsanlık Allah'ın kendisine yüklediği hilafet görevi doğrultusunda yeryüzündeki nimetlerden yararlanırken bunu Allah'a ibadet maksadıyla yaptığı sürece medeniyetin doruğuna ulaşmış olmaktadır. Allah'a bağlılığın bilincinde olmak şartıyla tarih boyunca edinilen teknolojik deneyimlerden faydalanmak, sadece madde alanda gelişim değil, insanî değer ve ölçülerinde gelişmesiyle medeni bir toplum olma vasfına erişilmiş olunmaktadır.⁸⁸

Özellikle müşahede ettiği kadarıyla bilimsel tekniğin ilerlemesinin insanî değerlerin zayıflamasıyla doğru orantılı olarak nitelenmektedir. Maddeye ilişkin geniş bilgi birikimine sahip olunmasına rağmen insanı yücelten değerlerdeki eksiklikler, hayatın bütün yönlerinin beşeri akılla kurulmasındaki imkânsızlık ve insanı bir makine gibi ele alıp değerlendiren medeniyet anlayışı gibi nedenler insanlığın yok olmasına zemin hazırlamaktadır. İnsanlığın içinde bulunduğu bunalımdan çıkış yolunu İslamî bir bakış açısı, düşünce, hayat ve toplum oluşturmakla mümkün olabileceğini belirtmektedir.⁸⁹

⁸⁷ Haldun, *Mukaddime*, 270-272.

⁸⁸ Kutub, *Yoldaki İşaretler*, 152.

⁸⁹ Kutub, *Yoldaki İşaretler*, 7-10.

Bir toplumda önemli olan, teknoloji ve sanayi alanındaki ilerlemenin hangi temele dayandığı, o toplumu düzenleyen ve bütün halinde insanî medeniyetin özelliklerini yerine getiren değer yargılarıdır. Maddi gelişimin insanî değerlerden üstün tutulduğu bir toplumda sağlıklı bir medeniyet gelişiminden söz etmek mümkün değildir. İslam, Allah'ın yeryüzündeki nimetlerinden yararlanmayı tavsiye ederken maddenin insanî değerlerin üstüne çıkarılmamasını istemektedir.⁹⁰

Modern uygarlığın yol açtığı toplumsal buhrandan kurtuluş yolunu insan hakkındaki bilginin artırılarak sanayi medeniyetinin insanî değerleri tümüyle kuşatan bir oluşumla tekrar düzenlenmesinde görmektedir. Bilim ve teknolojiyi bir kenara atmak beşerî sistemlerin yol açtığı toplumsal huzursuzlukları önleme adına mantıklı bir çözüm yolu olarak görülmemektedir. Bilimin güç ve imkânlarını bilmek için onu oluşturan insanın yeterliliği hakkındaki bilgi bizlere ulaşılması mümkün olmayan şeylerin sınırını öğretmektedir. Böylece insan, hakkında sahip olamayacağı şeylerde Allah'ın ortaya koymuş olduğu düzenden dışarı çıkamayacağını anlayabilmektedir. İslam dini kendi içinde akıl, bilim, sanat, iktisat, siyaset, namaz, dua gibi olguların tümünü bünyesinde barındırmaktadır. Avrupa, insanın ruhî boşluğunu modern uygarlık ve bilim içinde aramaya devam ederken Müslümanların bu durumu din aracılığıyla doldurması avantaj olarak görülmektedir. İslam dinini tüm programlarıyla "hayat programı" kabul etmek insan yapısına dair problemlerle başa çıkmakta yardımcı olmaktadır. İslâm, insan toplumunu kontrol altında tutmayı ve idare etmeyi isteyen bir sistemdir. Amacı, toplumda yüce değerler meydana getirip toplumun fertlerini yaratılışına uygun hayırlı ve yapıcı işler ortaya çıkarmaktır. İnsan, bu ilahi sistemden başkasına teslim olması halinde "aşağıların aşağısı bir varlık" olma sıfatından kurtulamamaktadır.⁹¹

Dikkat edilirse İslam'ı kendisinden değil de onu temsil eden

⁹⁰ Kutub, *Yoldaki İşaretler*, 152.

⁹¹ Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, C.10, 510.

den öğrenme yanlılığı bizi Allah'ın tavsiye ettiği sistemden uzaklaştırmaktadır. Dinimizi en iyi şekilde temsil edebilmek yerine toplumda uygun görülmeyle başlayan ama dinen uygun olmayan fikir ve davranışları bir aşama üste taşıma gayreti içerisindeyiz. Kur'an ve sünneti doğru anlama çabası içinde olmadıkça sahip olduğumuz görüntü tahrif edilmiş dinlerin öğretilerinden pek farklı olmamaktadır. Ayrıca kendini Müslüman niteleyip Batı değerlerine özenme halleri, mensubu bulunduğu dinin ilkelerini bireysel ve toplumsal açıdan yaşanabilir bulmadığı anlayışını da ortaya çıkarabilmektedir. Kutub'a göre, insanlık tarihinde Allah'ın öngördüğü sisteme uygun şekilde hayatlarını düzenleyen toplumlar insanlığı temsil edebilecek örnek şahsiyetler yetiştirmiştir. Diğer beşeri sistemlerin ortaya koyduğu değerler, bu şahsiyetlerin İslâm toplumuna kazandırdıkları değişimlerle boy ölçüşemeyecek kadar değersizdir. İnsanî olan her türlü gelişmenin bu sistemden beslenmesi, uygarlık adına kazandırdıklarının canlı temsilcileri olmuştur.⁹²

5.1. Faiz

Günümüzde teknik ve medeniyetin birçok imkanlar sunması ve bunların refah ve saadet sunacağı beklentisi olduğu halde, ekonomik bir yaptırım olarak faiz karşımıza çıkmaktadır. Bir avuç zenginin milyonlarca insanın emeğini heba ettiği ve refahın bir türlü sağlanamadığı bu sisteme karşı tabir yerinde ise Seyyid Kutub kalemi ile savaş açmıştır. Bakara suresindeki faiz ile alakalı ayetlerin tefsirine geniş yer veren Kutub'un tasvir ağırlıklı sözlerini aktaracak olursak;

“Sadakanın karşısında yer alan bir diğer uygulama da çirkin ve asık suratlı faiz uygulamasıdır. Sadaka vermek; hoşgörü, arınma, temizlik, yardımlaşma ve dayanışmadır. Faiz ise; cimrilik, murdarlık, kirlilik, bencillik ve bireyselliktir. İslâm, cahiliye geleneklerinden hiçbirini geçersiz kılmak için faizi kaldırmak kadar uğraşmamış, hiçbir konuda bu ayette ve başka yerlerde geçen ayet-

⁹² Seyyid Kutub, *Din Budur*. çev. Hasan F. Ulus (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2015), 47-48.

lerde görüldüğü gibi faiz konusundaki kadar tehditkâr bir üslup kullanmamıştır. Bu yüzden faiz, öncelikle mutlak imani düşünce- nin kurallarıyla çatışan ve içinde Allah'ın şeriatı gözetilmeyen, başka bir düşünce sistemine dayanan bir düzendir. Bunun için faiz düzeninde yüce Allah'ın beşer hayatının dayanmasını istediği ilkelere, amaçlara ve ahlâk kurallarına uyma söz konusu değildir. Sonuçta beşeriyeti yokluğa sürükleyen bir düzen oluşmakta, bir avuç faizcinin menfaati uğruna, fert, toplum, devlet ve halkların hayatında bedbahtlık egemen olmakta, ahlâki, ruhsal ve sinirsel çöküntü baş göstermekte ve malın el değiştirmesi ile beşeri ekonominin normal gelişmesi bozulmaya yüz tutmaktadır. Böylece hiçbir çaba sarf etmeden, faiz kârıyla bütün insanların çalışmalarının karşılığını, emeklerini, alın terlerini ve kanlarını sömürürler. Bunlar, sadece mala hükmetmezler, bu arada otoriteyi de ellerinde bulundururlar.”⁹³

Üstelik, Allah ve Resulü tarafından ilan edilmiş savaş, İslâm toplumunun liderinin onlara karşı başlattığı kılıçla yapılan savaştan daha geneldir. Bu savaş -en doğrusunu söyleyen ulu Allah'ın dediği gibi- ekonomik ve toplumsal düzenini faiz temeline dayandıran her topluma karşı ilan edilmiştir. Sinirlere ve kalplere karşı bir savaştır. Bereket ve bolluğa karşı bir savaştır. Mutluluk ve güvene karşı bir savaştır. Yüce Allah'ın, hayat düzenine ve metoduna isyan edenlerin bazısını bazısına musallat ettiği bir savaştır. psikolojik savaş, ahlâkın bozulması, şehvet pazarlarının serbest bırakılması, beşeri varlığın temelden çökertilmesi ve en korkunç atom savaşlarının ulaşamayacağı yıkımı yapmaktır.⁹⁴

Yüce Allah'ın faizle muamele edenlere karşı ilan ettiği bu savaş ateşi sürekli yanmaktadır. Yaş-kuru demeden, fabrikaların ürettiği maddi üretimin kabarıklığını gördükçe kazanıp ilerlediğini sanan gafil ve sapık insanlığın hayatında ne varsa yakmaktadır bu ateş. Oysa üretilen bu yığın yığın mallar, temiz ve arı bir kaynaktan meydana gelseydi tüm insanlığı mutlu etmeye yetebilirdi. An-

⁹³ Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, C.2, 107-111.

⁹⁴ Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, C.2, 115-117.

cak, faiz denilen bu kirli kaynaktan doğduğu için insanlığın boğazını sıkı bir ağırlık ve mahveden bir felaket olmaktan öteye gitmemektedir. Beri tarafta ise bu melun ağırlığın altında mahvolan insanlığın acılarını duymayan dünyanın faizci azınlığı durmaktadır diyen Seyyid Kutub, Allah'ın hakimiyetini tanımamanın önemini anlatırken "İktisadi hayatın tümünü faiz esası üzerine oturtan bir toplumda insanlara "haram yemeden" yasaklamanın ne manası vardır! Faizin hakim olduğu bir toplumda bütün mallar harama dönüşür ve bir tek kişi bile helal bir şeye sahip olamaz. Zira toplum düzeni ve iktisadi hayatı tümüyle Allah'ın kanunlarına dayanmamaktadır. ve toplum Allah'ın kanunlarını hayattan uzaklaştırmakla Allah'ın uluhiyetini terk etmiş olur" demektedir.

Ruhlarda iyice yer etmesi gereken gerçek; İslâm ile faiz düzeninin bir arada bulunamayacağı gerçeğidir.

Faize bir başka yaklaşımın da ise toplum bazında Allah'ın sınırını tanımak ve buna uygun davranmanın önemini anlatmak için şu ifadelere yer vermektedir. "Kanunları zinayı suç saymayan bir toplumda insanları "Fısk ve Fucur" dan yasaklamamızın manası nedir? Zorlama hallerinde bile Allah'ın kanunlarına göre cezalandırılmayan bir toplumda insanları kötülüklerden vazgeçirmek için çalışmak ne mana taşır? Çünkü o toplum, Allah'ın uluhiyetini terk etmiş demektir. O toplum daha başta Allah'ın hakimiyetini kabul etmiyor demektir. İşte karşı karşıya bulunduğumuz bütün bu durumlarda iyiliği emredip kötülükten sakındırmanın ne anlamı var. Bırakın küçük günahlardan sakındırmayı büyük günahlardan sakındırmanın ne manası var ki? En büyük günahlardan daha büyük olan günahtan sakındırılmamaktadır orada. Allah'ı inkar, Allah'ın kanunlarını hayattan uzaklaştırma günahı... Allah'ın sınırı ilk önce Allah'ın hakimiyetinden başka bir hakimiyet tanımamakla başlar. Bu sınır kabul edilmedikten ve pratik bir gerçek olarak tek hüküm kaynağı olan Allah'ın kanunlarına göre değerlendirilip ortaya çıkarılmadıktan sonra teferruatla harcanarak tüm gayret ve çabalar boştur."⁹⁵

⁹⁵ Seyyid Kutub, "Cihad". Erişim 14 Ocak 2023. <https://yadi.sk/d/KfVuk8BapwzRn>.

5.2. Ahlaki Çöküntü

Toplumsal çöküşün en belirgin özelliklerinden birisi de toplumsal refah düzeylerinin artması sonucu ortaya çıkan davranışlardır. Allah, refah düzeyinin artmasının toplumlar için bir imtihanı teşkil ettiğini Kur'an'da haber vermektedir. Toplumların sahip oldukları karakterlerin ortaya çıkması, belirginleşmesi ve davranışlara yansımaları konusunda refah düzeyi önemli bir uyarıcı rol üstlenmektedir.⁹⁶

Bu konuda İbn Haldun, refah bakımından bolluk içerisinde olan toplumların kıtlık yaşayanlara göre beden ve ahlak bakımından daha zayıf olduğu söylemektedir. Refah içindeki toplumlarda gıda maddelerinin çokluğundan dolayı bireylerin bedeninde bir takım işe yaramaz fazlalıklar ve kötü artıklar meydana gelmektedir. Bu durum zamanla zihnin ve fikrin donuklaşmasına sebep olmaktadır. Aynı zamanda refah içerisinde olan toplumlar kıtlık baş gösterdiğinde sıkıntıya dayanma ve kıtlığa tahammül gücü zayıf olduğundan daha çabuk çökebilmektedir.⁹⁷

Kutub'a göre, Allah'ın kalplere verdiği hassasiyet, canlılık ve idrak gücünden yoksun toplumlar, maddi refahın zirvesinde olsalar bile kendilerini ruhî açıdan eksik hissetmektedir. Çevrelerinde geniş bir özgürlük, güven ve barış ortamı oluştursalar dahi içlerindeki sıkıntılara çare bulamamaktadırlar. Her ne kadar inkâr etseler de günümüz toplumlarının durumu bu şekilde görülmektedir.⁹⁸

Toplumlar ahlaki değerleri gerçekleştirme yönünden yüksek bir şura sahip olduğu sürece insanlar arasında güven ve huzur ortamı olabilmektedir. Bu durum, toplum içinde sevgi, saygı ve hoşgörünün hâkim olmasını, insanın ruhî yönden tatmin olmasını sağlamaktadır.⁹⁹

Dinden yoksun bir uygarlığın yol açtığı olaylar insanda psikolojik rahatsızlar, akli hastalıklar, bunama ve cinayetler şeklinde

⁹⁶ Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, C.4, 337.

⁹⁷ Haldun, *Mukaddime*, 270-272.

⁹⁸ Seyyid Kutub, *İslam'a Göre Hayat*. Çev. Abdullah Yıldırım, (Konya: Neda Yayınları, 2015), 52.

⁹⁹ Sarmış, *Bir Düşünür Olarak Seyyid Kutub*, 135.

kendini göstermektedir. Maddî medeniyetin doruğuna ulaşmış milletlerde Allah'ın koymuş olduğu toplumsal düzenden uzaklaşmanın sonuçları neslin yok olmasına, zekâ ve aklın tehdit edilmesine ve medeniyetin çökmesine sebep olmaktadır. Fitrî kanunlardan yoksun yapılan uygulamalar her ne kadar maddî yönden gelişim gösterse de ilahî kanunlara karşı geldiği için uzun vadede kötü sonuçlar doğurmaktadır.¹⁰⁰

İslam dini kendi içinde akıl, bilim, sanat, iktisat, siyaset, namaz, dua gibi olguların tümünü bünyesinde barındırmaktadır. Avrupa, insanın ruhî boşluğunu modern uygarlık ve bilim içinde aramaya devam ederken Müslümanların bu durumu din aracılığıyla doldurması avantaj olarak görülmektedir.

Kutub açısından bir toplumun ahlakî değerlerini toplumun gelenek ve göreneklerine göre belirlemek uygun görülmemektedir. İslam, toplumların nicelik ve niteliğine bakmaksızın her topluma insanî değerlere dayanan bir gelişim çizgisi kazandırmaktadır. Bununla da yetinmeyip bu çizgisi koruyarak ahlak ve değer yargılarının oto kontrolünü sağlamaktadır.¹⁰¹

Tarihte çöküntüye uğramış toplumlar gelecek kuşaklar için iyi bir ders niteliği taşımaktadır. Bu kavimlerin yok olma sebebi toplumun üyeleri arasında adaletsizliğin yaygın olmasıdır. Toplumlar bu örneğe duyarlı yaklaşarak verilmek istenen mesajı iyi anlamalıdır. Fakat çoğu toplum ders alacak olgunluğu gösterememektedir.¹⁰²

Kutub, bu olayı toplumlar için tarihi hatırlatma olarak nitelendirmektedir. Tarihte zalim oldukları için yok edilmiş birçok toplum bulunmaktadır. Bu olaylar, ileri görüş ve sezgi gücüne sahip insanı düşünmeye ve ders çıkarmaya sevk etmektedir. Kutub'a göre cahiliye, dış görünüş ve şekilce değişiklik gösterse de kök ve kaynak bakımından hep aynı kalmaktadır. Beslendikleri bu kök ve kaynakların aynı olması sebebiyle cehalet ve kinleri, birta-

¹⁰⁰ Sarmış, *Bir Düşünür Olarak Seyyid Kutub*, 137.

¹⁰¹ Kutub, *Yoldaki İşaretler*, 147.

¹⁰² Hac /45, 46.

kım şahıs, zümre, kavim ya da milletin çıkarına olabilen adaletlerini her dönem göstermektedir. Böyle toplumların egemenliği, Allah'ın, bütün insanlığın menfaatini gözeten başka bir grup gönderinceye kadar devam edecektir.¹⁰³

Meydana gelen adaletsizliklere karşı beşerin fitratında bulunan acelecilik ruhu dar çaplı ve kısa vadeli bir bakış açısını oluştururken, Allah'ın müminlere kazandırmak istediği şey iman, ibadet, bela ve sıkıntılara karşı sabrederek geniş çaplı ve uzun vadeli bir bakış açısıdır. Bazı olayların sonuçları ahirete bırakılmaktadır.¹⁰⁴

Zulüm ve adaletsizliğin hâkim olduğu yerlerde halkın daha güvenli yerlere göç etmesi, yerleşme merkezlerinin bozulması ya da uygarlığın çökmesi şeklinde meydana gelebilmektedir. İbn Haldun, "ümran" merkezlerinin işlerliğini koruması için toplumsal güven ve adalet gibi etkenlere önem vermesi gerektiğini vurgulamaktadır. Zulüm ve haksız kazançlarla halkı tedirgin etmek o bölgede nüfusun seyrekleşmesine ve uygarlığın yok olmasına sebep olmaktadır Dolayısıyla toplumsal çöküş her zaman bir helak olma şeklinde de olmayabilir.

"Eğer dilerse, sizi giderir ve yeni bir halk getirir. Allah'a göre bu güç bir iş değildir."¹⁰⁵ İbn Haldun'un âyete "sosyolojik" bir anlam vererek insan iradesiyle çöküşün ve dirilişin gerçekleşeceğini ileri sürdüğü anlaşılabilir demektir.¹⁰⁶

Kutub açısından din, sadece ahlak eğitime, vicdani duygulara, ibadet ve sembolik uygulamalara hitap eden değil, insanın yaşamını Allah'ın sistemine bağlayan yaşam düzenini de ifade etmektedir. İnsan yaşamının bütünü arasında meydana gelebilecek bir kopukluk dinin psikolojik ve sosyal yaşam üzerindeki kazanımlarını da sonuçsuz bırakabilmektedir. Hıristiyanlığın dünya işlerinden kendini soyutlayıp manevî alana önem vermesi toplum nezdinde düşmanlığı arttırıcı sebepler arasında görülmektedir.¹⁰⁷

¹⁰³ Kutub, *Yoldaki İşaretler*, 200.

¹⁰⁴ Kutub, *Yoldaki İşaretler*, 230-232.

¹⁰⁵ Fâtır/16-17; İbrahim/19-20.

¹⁰⁶ Haldun, *Mukaddime*, 549-551.

¹⁰⁷ Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, C.2, 87.

Yahudilerin sergiledikleri sosyal hayata dönük özellikle din adamlarının söz ile davranışlarının tutarsız olduğu görülmektedir. Kutub'a göre, kalpleriyle inanmadıkları sözleri menfaat karşılığıyla başkalarına tavsiye etmek, söylenenlere karşı şüphe uyandıran bir tutumu ortaya çıkarmaktadır. Böyle bir toplumda insanların birbirine karşı güvenleri kalmamakta, bir kargaşa ortamı doğurmaktadır. Ona göre bu durum Yahudiliği, coşkun ve sürükleyici bir inanç sistemi olmaktan çıkardığını göstermektedir.¹⁰⁸

Kutub'un Medeni toplum olarak nitelediği İslam toplumunun özelliklerine bakıldığında fertlerin düşünce tarzı, yaşama biçimi ve özgür iradeleriyle Allah inancı etrafında şekillenmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Akide birliği dışında ırk, renk, milliyet, vatan gibi bağlarla bir araya gelen fertler Kutub için ilkel bir toplumu oluşturmaktadır. Ona göre bu bağlar insan aklının ürünü olup toplumda eşitlik ilkesine gölge düşüren unsurlardır. Medeni bir toplumda insanî değerlerin en üst düzeyde tutulduğu bir anlayışın hâkim olması gerekmektedir. Bu da İslam'ın insana verdiği değeri uygulamakla mümkün görülmektedir.¹⁰⁹

Sonuç

Bir bütün olarak fi Zilâl dünyanın her tarafından Müslüman ve bazı gayrimüslim alimlerin dikkatini çekmiştir. Diğer geleneksel tefsir ile karşılaştırıldığında yazarın, tefsire Nevi şahsına münhasır yaklaşımı ile insan bilincini uyandıracak bir güce sahip olduğu ve böylece farklı entelektüel gruplar arasında geniş kabul gördüğü görülmektedir. Kutub'un Kuran esasına dayanarak Mısır toplumunun ve Müslüman ümmetin karşılaştığı sosyal ve siyasi problemleri ele alış biçimi, tefsirinin muhtevası hem müslüman hem de batılı alimlerin dikkatlerini çekmiştir. Öğretmenler tebliğciler yazarlar için hazır bir kaynak olduğu görülmektedir.

Kutub'un belirttiği gibi beşeri sistemler aciz ve kısa ömürlüdür. Toplumlar refahlarını beşeri sistemlerde aradıkları müddetçe anlamlı mutluluktan öteye geçememektedir. Müslüman bir toplu-

¹⁰⁸ Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, C.2, 96.

¹⁰⁹ Kutub, *Yoldaki İşaretler*, 145.

mun yapması gereken birlik ve bütünlük içerisinde doğruluk ve adaletin hâkim olduğu bir toplum yapısında ısrarcı olmaktır. İnsan onuruna değer veren sistemi benimsemeli, her türlü yozlaşma ve bozulmalara karşı ayakta kalmaya çalışmalıdır.

Kutub, Kur'an ayetlerine vurgu yaparak toplumların gelişme, ilerleme ve çöküşlerinin değişmeyen yasalar çerçevesinde olduğunu belirtmektedir. Ona göre Kur'an'da yer alan değişmez birtakım yasaların doğasını anlamak toplumların kendi geleceklerini tayin etme açısından önemli görülmektedir.

Onun bakış açısına göre **İslam toplumu**, Allah'ın insanlar için yerine getirmesini istediği toplumsal düzeni, tevhit inancı çerçevesinde uygulayan toplum olarak nitelenirken **cahiliyye toplumu**, bütün sistemlerini ilahi olandan bağımsız oluşturan beşeri düzeni ifade etmektedir. Sosyal değişimin olumlu yönünü İslam toplumunun gerçekleştirebileceğini ifade ederken, böyle bir toplum yapısının da insan fitratına uygun olduğunu belirtmektedir. Geçmiş toplumların ortaya koyduğu davranışların anlatıldığı kıssalar gelecek toplumlara öğüt vermektedir. Onların başlarına gelenlerin sünnetullah gereği aynı davranışları sergileyenlere için de geçerli olacağını belirtmektedir.

Sosyal bir varlık olarak insanın toplum halinde yaşama ihtiyacı bazı durumlarda çatışma, rekabet ve toplumsal huzursuzluk gibi istenmeyen olayların oluşmasına neden olmaktadır. Özellikle İslam dininin toplumsal birlik ve bütünleşme temalı bir toplum oluşturma tavsiyeleri, dinin toplum üzerinde düzenleyici bir işlevinin olduğunu göstermektedir. Ferde verdiği hak ve sorumluluklar hatırlatılarak toplumsal kanun ve kurallarının bu çerçevede oluşturulması istenmektedir.

Din olgusunun zayıfladığı durumlarda toplumsal huzursuzluğa yol açan etkenlerin baş göstermesi kaçınılmaz olmaktadır. Seyyid Kutub'a göre öncelikle fertte tecrübe halini alması ve bunun dışa yansması sonucu bir topluluğu bütünleştiren inanç ve ibadetleri teşkil etmesi olarak da ifade edilmektedir. İslam dini, farklı toplumları birleştiren ve öze dönüşümü sağlayabilen, bünyesinde

insanlığın ihtiyacı olan toplumsal yaşamının hepsini kuşatan bir sistemi barındırmaktadır.

Kutub, yaşadığı dönemdeki müslüman toplumu ve Mısır'daki idarecileri çok iyi gözlemlemiştir. Ona göre döneminin toplum ve idarecileri İslam'ı tam olarak anlamamakta ve gerçek İslam'ı yaşamamaktadır. Kutub'un maruz kaldığı haksızlık ve zulümler de bu kanaatini pekiştirmiştir. Amerika ziyaretinden sonra Batı medeniyeti yaşam tarzının Mısır toplumu ve idaresi tarafından örnek alınmasını da eleştirmiştir. Allah'ın hakimiyetine dayanmayan ve insanlığın oluşturduğu her türlü sistemin bilimsel olarak ilerlese de ahlaki bakımdan yoksun olduğunu ve bu sistemleri topluma empoze etmenin cahillikten başka bir şeyi ifade etmediğini belirtmiştir.

Seyyid Kutub'un Batı uygarlığının cahili fikirlere, Kur'an merkezli bir yorumla karşı çıkan kişiliğe sahip olduğu görülmektedir. 'Yoldaki İşaretler' adlı eseri, Müslüman coğrafyasını uyandırmaya yönelik önemli ermek istediği mesajlar İslam dünyasına tevhit, ümmet, cihat, İslamî düşünce gibi konu ve kavramlarla farklı bir bakış açısı kazandırmıştır.

Seyyid Kutub idealinde müminleri birlik ve beraberlik duygusu içerisinde bir İslam birliği kurma hedefine doğru güdülediği görülmektedir. Kutub, İslam toplumunun oluşum aşamalarının uzun bir sürece yayılması gerektiğini belirtmiştir. Bu sürecin öncelikle bireysel bir değişimden hareketle toplumsal değişime zemin hazırlaması gerektiğini de ifade etmiştir. İslam toplumunun oluşumunu zamana bırakması Sünnetullah'a da uygun görünmektedir. Bir toplumun aniden değişmesi imkânsız görülebilir.

Kutub, İslam toplumunu oluşturmak için, tıpkı Hz. Peygamber'in ilk cahiliye ile mücadele ettiği gibi, hâkimiyet olgusunu Allah'a dayandırmayan sistemleri modern cahiliye olarak nitelemekte ve onlarla mücadele edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bilimin insanlığı maddi anlamda ileri götürdüğünü kabul eden Kutub, manevi yönünün ise İslam dininin değerleriyle beslenmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Kutub'un bu ihlaslı yaşantısı ve nihayetinde İslami yaşantısına canıyla şahitlik etmesi onun söylemlerinin her durum ve zamanda canlı kalmasına ve iman halkasının genişlemesine vesile olacaktır.

Kaynaklar

Buhârî, Tefsir 31/2, İmân 37; Müslim İmân 1.

Çağrı, Mustafa, "İhsan", DİA, C. XXI, İstanbul, 2000, 545, 546.

Er-Râgıb, Ebu'l Kasım Hüseyin B. Muhammed B. El-Fadl B. Muhammed El-İsfehânî, ElMüfredât Elfâzi'l Kur'an, (Çev. Yusuf Türker, İstanbul, 2007), 126.

Eşref Hacı Abdurrahman, Wan İbrahim Wan Ahmed, Nurayhan Ali, "Fizilali'l-Kur'an: Seyyid Kutubun Çağdaş Kur'an Tefsiri", Çev. İsmail Çalışkan, *Eski Yeni*, 22, (2011), 2-3.

Gökkır, Bilal, "Konulu Tefsir: Hedef, İmkân ve Sınırları", *Tarihten Günümüze*, 2010, 307-308.

Gümüşay, İbrahim, Seyyid Kutub'a Göre Sosyal Değişme. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3.2, 2016, 386.

Güneş, Abdalbaki, Kur'an'da Sünnetullah ve Topluların Çöküş Nedenleri, *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, V,1 2005.

H. Bekir Karlığa, "Fizilali'l-Kur'an", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13:11-18.

Haksöz Okulu Serisi-1. *İslami Mücadelede Öncü Şahsiyetler* (İstanbul: Ekin Yayınları, 2012), 267.

Haldun, İbn, *Mukaddime*. Çev. S. Uludağ, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2013), 163-165, 171-172, 256-257.

Karslı, İbrahim Hilmi, "Tefsirin Sosyolojik Boyutu ve Sosyolojik Okunması", *İslâmî Araştırmalar*, 18/2 (2005), 145-157.

Kur'anda Toplumsal Değişim ve Çöküş, Haksöz Haber, Erişim 28 Kasım 2011. <https://www.haksozhaber.net/kuranda-toplumsal-degisim-ve-cokus-25866h.htm>

Kutub, Seyyid, "Cihad". Erişim 14 Ocak 2023. <https://yadi.sk/d/KfVuk8BapwzRn>.

Kutub, Seyyid, *Cihan Sulhu ve İslam*, Çev. Ali Arslan, İstanbul: Beka Yayın-

- cılık, 2014.
- Kutub, Seyyid, *Din Budur*. çev. Hasan F. Ulus, İstanbul: Beka Yayıncılık, 2015.
- Kutub, Seyyid, *Fî zilâli'l-Kur'ân*. Çev. S. Uçan, V. İnce ve M. Yolcu, İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1980.
- Kutub, Seyyid, *İslam'a Göre Hayat*. Çev. Abdullah Yıldırım, Konya: Neda Yayınları, 2015.
- Kutub, Seyyid, *Sosyal Adalet ve İslam*. Çev. Harun Ünal, İstanbul: Beka Yayıncılık, 2014.
- Kutub, Seyyid, *Yoldaki İşaretler*, çev. Kamil M. Çetiner, İstanbul: Beka Yayıncılık, 2014.
- Kutub, Seyyid, *İslam Toplumuna Doğru*. Çev. Ahmet Pakalın, İstanbul: Beka Yayıncılık, 2014.
- Okumuş, Ejder, "İbn Haldun'da Kur'an'ı 'Sosyolojik' Okuma", *Diyanet İlmî Dergi*, 2011, 340.
- Özgel, İshak, Sosyolojik Tefsir Bağlamında "Yalnızlık Sorunu" Karşısında Kur'ân. *EKEV Akademi Dergisi*, 59(59), 2014, 331-354.
- Sarmış, İbrahim, *Bir Düşünür Olarak Seyyid Kutub*. Ankara: Fecr Yayınevi, 1992.
- Sarmış, İbrahim, *Seyyid Kutub*. Ankara: Fecr Yayınevi, 1992.
- Sezen, Yümni, *Sosyoloji Açısından Din: Dinin Sosyal Müesseseler Üzerindeki Tesirleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013.
- Subaşı, Necdet, "Kur'an'da Sosyal Konulara Giriş", *İslâmî Araştırmalar*, 6, 2, 1992, 143-147.